

Liberaal inkomensverdeling

De Tweede-Kamerfractie van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie is niet ontevreden over de huidige personele inkomensverdeling in Nederland. Deze conclusie kan men trekken uit de eind mei gepubliceerde *Nota betreffende inkomenspolitiek*. De publikatie kwam op een geschikt moment: vlak vóór de regeringsverklaring in een periode waarin velen roepen om studies over inkomenspolitiek. De pers besteedde dan ook uitgebreid aandacht aan de nota, zij het meer aan de conclusies dan aan de analyse.

De analyse is interessant, omdat ze duidelijk de ideeën weergeeft van de VVD-fractie. Ze is echter geen studie over een bepaalde wenselijke inkomenspolitiek, waarvoor de laatste tijd zoveel wordt gepleit. M.i. is dit geen bezwaar. Een dergelijke studie heeft immers pas zin indien duidelijke doelstellingen over de inkomensverdeling bestaan. Een studie kan slechts aangeven met welke instrumenten die doelstellingen kunnen worden bereikt. Er zijn echter diverse belangengroepen die voor een studie pleiten zonder toe te komen aan het formuleren van doelstellingen.

De belangrijkste paragraaf van de nota is m.i. de inleiding. Hierin wordt namelijk duidelijk gesteld dat de VVD-fractie voorstander is van een in beginsel vrije maatschappij, waarin de burgers zich zoveel mogelijk moeten kunnen ontplooiën, ook op economisch gebied. Hieraan wordt toegevoegd dat door een te grote inperking van de vrijheid het gehele welvaartsniveau in gevaar kan worden gebracht en dat inkomensverschillen veelal een motorische functie hebben. Economische vrijheid wordt dus in principe als grondslag van de economische politiek gezien, waaraan een inkomenspolitiek ondergeschikt moet zijn.

Niettemin bestaan er voor de VVD-fractie sociale randvoorwaarden, zodat de economische vrijheid niet ten koste van alles moet worden verwezenlijkt. Die sociale randvoorwaarden zou men de uitgangspunten van de VVD-fractie kunnen noemen. Zij zijn in de nota vermeld: 1. de principiële erkenning van de gelijkwaardigheid van de mens, d.w.z. er dient een samenleving te worden opgebouwd waarin iedereen „in zijn waardigheid als mens volledig erkenning vindt”; 2. er moeten inkomensgaranties worden geboden in omstandigheden waarin men zelf niet of onvoldoende in staat is zich een inkomen te verschaffen; 3. de onmisbaarheid van behoud, erkenning en beloning van individuele prestaties. Om de vraag te beantwoorden of de huidige inkomensverdeling rechtvaardig is, wil de VVD-fractie deze verdeling toetsen aan die uitgangspunten. Bij die toetsing gaat de nota m.i. enigszins de mist in. Dat wordt waarschijnlijk veroorzaakt doordat deze uitgangspunten moeilijk te kwantificeren zijn. De enige toetsteen die duidelijk is, is het buitenland. In relatie tot het buitenland is de inkomensverdeling in Nederland niet slecht. Deze toetsteen mag worden gebruikt, omdat wij niet op een eiland leven, maar mag geen te zwaar gewicht krijgen.

Basis voor de toetsing is de paragraaf over de feitelijke verhoudingen. De nota noemt enige cijfers over de sectorale, de categoriale en de personele inkomensverdeling. Er wordt niet vermeld dat de ontevredenheid van velen over de inkomensverdeling op de personele verdeling (dit is de verdeling over de individuen) slaat. De overige begrippen van inkomensverdeling dragen nauwelijks bij tot een inzicht in een rechtvaardige inkomensverdeling. De sectorale verdeling over gezinnen, bedrijven en overheid zegt niet naar wie de inkomens uiteindelijk gaan. De mening dat de stijging van het overheidsaandeel ten koste gaat van dat van gezinnen en bedrijven, zoals in de nota staat, is dan ook niet juist. Immers, overheidsuitgaven zijn er ten behoeve van gezinnen en bedrijven. Het is natuurlijk wel mogelijk dat de verdeling van de overheidsuitgaven onrechtvaardig is. Ook de categoriale verdeling (gemeten met behulp van de arbeidsinkomensquote) zegt weinig, omdat ze slechts betrekking heeft op de totale loonsom.

Men zou zelfs kunnen stellen dat het onderscheid tussen inkomen uit arbeid en inkomen uit vermogen weinig zegt over de personele inkomensverdeling, omdat individuen beide kunnen ontvangen. Ter verdieping van het inzicht is dit onderscheid overigens wel nuttig. Ten aanzien van het inkomen uit arbeid noemt de VVD-fractie drie zaken, die zij van essentieel belang vindt. In de eerste plaats vindt zij inkomensverschillen als gevolg van „ongerechtvaardigde” monopolie- of machtsposities verwerpelijk, omdat daarmee de vrijheid van de ander wordt aangetast. In de tweede plaats zijn voor iedereen de mogelijkheden om zich overeenkomstig zijn capaciteiten te ontplooiën en een daarbij passend inkomen te verwerven nog niet voor iedereen gelijk. In de derde plaats moet het beleid gericht zijn op verbetering van arbeidsomstandigheden (delegatie, taakverrijking, wisseling van functies en groepsaankpak).

Bij het inkomen uit vermogen wordt voornamelijk gewezen op de rol die het vermogen speelt bij de economische groei. Er wordt gepleit voor vermogensvorming en gewaarschuwd tegen verdere aantasting van de vermogens. De VVD-fractie is niet ontevreden over de inkomensoverdrachten krachtens de sociale wetgeving, die volgens haar te weinig in de discussie over inkomensverhoudingen worden betrokken.

De nota eindigt met enkele beleidsaanbevelingen. De VVD-fractie wil vooral die maatregelen treffen die een vrije-marktvorm met meer openheid dan thans stimuleren. Zij pleit daarom voor een liberale inkomensverdeling, terwijl onrechtvaardigheden worden bestreden. Dat die gewenste liberale inkomensverdeling grote overeenkomsten vertoont met de huidige inkomensverdeling, waarmee de VVD-fractie in het algemeen niet ontevreden is, stelt mij teleur.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Liberaal inkomensverdeling	513
Column Model en beleid, door <i>Drs. P. A. de Ruiter</i>	515
<i>Drs. J. Hartog en Ir. W. J. Keller:</i> Bruto en netto: wat kopen we ervoor?	516
<i>Drs. R. Boonzajer Flaes en Drs. J. Ramondt:</i> Wat kunnen we van Koopman leren, met naschrift door <i>Drs. C. A. Koopman</i>	521
Notitie Keynes contra de General Theory, door <i>W. D. Franckena</i>	523
Au courant Multinationaal kapitaal, door <i>A. F. van Zweeden</i>	528
Oost-Europa kroniek Internationale monetaire problemen in Oost-Europa, door <i>Ir. F. Pindák</i> en <i>Drs. R. Wetsteyn</i>	529
Geld- en kapitaalmarkt Revival van de kasreserves, door <i>J. C. Pranger</i>	532

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 78,00 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f 46,80 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies. (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut
Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transporti-Economisch Onderzoek

Model en beleid

Een belangrijk hulpmiddel bij iedere vorm van beleid is de beschikbaarheid van een model, waarmee de invloed die verschillende voor dat beleid relevante grootheden vermoedelijk op elkaar uitoefenen cijfermatig wordt weergegeven. Is het model bovendien nog vastgelegd in een computerprogramma, hetgeen de gebruiker in staat stelt snel de consequenties van verschillende vooronderstellingen door te rekenen, dan is daarmee een belangrijk stuk beleids-ondersteuning tot stand gekomen. In de economische wetenschap zijn modellen van deze aard reeds lang bekend en toegepast. Nieuw is echter wel dat voor het eerst in Nederland een dergelijk model is ontwikkeld voor een regionale economie, namelijk Rijnmond.

Het eind vorig jaar verschenen *Economisch structuurmodel van Rijnmond* is in hoofdzaak gebaseerd op de Regionale Rekeningen van het Centraal Bureau voor de Statistiek voor de jaren 1960 en 1965 (de rekeningen voor 1970 ontbreken nog, hetgeen door de opstellers duidelijk als een gemis wordt gevoeld). Het model is in beginsel een input-output-model, dat 32 soorten bedrijvigheid en twee soorten buitenland (overig Nederland en het „echte” buitenland) onderscheidt. Aan het input-output-model is voorts een aantal vergelijkingen toegevoegd, waarvan de belangrijkste zijn een investeringsvergelijking en een werkgelegenheidsvergelijking.

Het structuurmodel van Rijnmond is een technische nota, waarin geen beleidsuitspraken worden gedaan. Die treft men wel aan in de zojuist verschenen beleidsnota *De Rijnmond-economie in de jaren zeventig*, welke stevig leunt op het nu operationeel geworden structuurmodel. Tot dusver kenden we dergelijke, door een „zwaar” model geschraagde, beleidsnota's alleen op nationaal niveau; *De Rijnmond-economie in de jaren zeventig* is daarmee een vrij unieke studie geworden. Het is ook een goed voorbeeld van de wijze waarop een met een mager bevoegdheidspakket toebedeeld gewestelijk bestuur toch de geringe mogelijkheden, welke het heeft om bestuurlijk invloed uit te oefenen, volledig kan uitbuiten.

Dankzij het structuurmodel is het mogelijk geworden in deze beleidsnota van Rijnmond, op basis van een aantal uitgangspunten voor wat wordt genoemd „selectief beleid” (de ondertitel van de nota luidt niet voor niets: *schets van een beheerste ontwikkeling*), een aantal beleidsvarianten wat betreft hun economische gevolgen door te rekenen en deze te stellen tegenover de verwachte regionaal-economische ontwikkeling bij afwezigheid van bewuste beleidsingrepen (het zgn. „ongewijzigd beleid”).

Uit de berekeningen blijkt o.a. duidelijk dat bij het uitblijven van bewuste beleidsingrepen de nu reeds bestaande eenzijdige produktiestructuur van het Rijnmondgebied nog versterkt zal worden en dat de zgn. nationaal stuwende sector (in Rijnmond met name de petrochemische industrie) haar aandeel, gemeten aan de ontwikkeling van de bruto toegevoegde waarde (prijzen van 1965), nog zal zien groeien en wel tot 55,9% in 1980.

Zonder bewuste beleidsingrepen zal er ook een arbeidsmarktprobleem ontstaan, in tweeërlei opzicht. In 1975 zal dan sprake zijn van een overspanning, terwijl in 1980 een ontspanning zal optreden. Opleidingsniveau en ambities van de beroepsbevolking in Rijnmond liggen bovendien gemiddeld hoger dan het niveau van de gevraagde arbeid. Vandaar dat één van de uitgangspunten voor het selectief beleid luidt dat gestreefd dient te worden naar een afstemming van de vraag naar op het aanbod van arbeid, zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve zin.

In deze economische beleidsnota van Rijnmond worden de achtereenvolgens ontwikkelde beleidsvarianten (resp. een extra woningbouwprogramma, meer investeringen in de verkeers- en vervoersinfrastructuur, meer recreatieve voorzieningen, meer faciliteiten voor de

container-overslag, verbetering van de werkgelegenheidsstructuur, meer milieu-investeringen en vestiging van een hoogoven- en staalbedrijf) samengevoegd tot de zgn. geïntegreerde beleidsvariant. Deze zal, naar wordt berekend, een meer evenwichtige economische structuur van Rijnmond tot gevolg hebben.

Het aandeel van de nationaal stuwende bedrijvigheid zal bijvoorbeeld afnemen ten gunste van vooral de toeleverende en verzorgende bedrijfsklassen. Daarentegen zal, als gevolg van de voor milieu-investeringen te brengen financiële offers, de bruto toegevoegde waarde in 1980 ca. 5% achterblijven ten opzichte van de prognose bij ongewijzigd beleid. Het „omvangrijke pakket overheidsinvesteringen zal een groot beroep doen op de arbeidsmarkt (vooral bouwvakkers), zozeer zelfs dat het in een situatie van ongewijzigd beleid voorziene kwantitatieve overschot op de arbeidsmarkt in 1980 zal omslaan in een tekort: Om deze reden pleit de beleidsnota voor een zekere spreiding in de tijd van deze overheidsinvesteringen.

De beleidsnota pleit in de laatste regels voor nog iets anders: grotere bevoegdheden dan die van de huidige Rijnmondwet om over betere instrumenten te beschikken ten einde de doelstellingen van het selectief beleid te kunnen verwezenlijken. Het valt te hopen dat de op dit punt 1) wel zéér voorzichtige suggestie in de regeringsverklaring snel zal plaatsmaken voor een duidelijker stellingname over de gewestproblematiek.

1) „Het kabinet . . . zal spoedig een standpunt bepalen ten aanzien van het reeds ingediende ontwerp van Wet houdende voorschriften met betrekking tot de gewesten en een eventuele herziening van de Wet openbaar lichaam Rijnmond”.

Bruto en netto: wat kopen we er voor?

DRS. J. HARTOG
IR. W. J. KELLER*

Inleiding

Het conflict tussen werkgevers en werknemers over de collectieve arbeidsovereenkomsten voor 1973 zal velen nog vers in het geheugen liggen. Het betrof de verdeling van de salarisverbetering en de prijscompensatie over de verschillende salarisniveaus. Doordat per 1 januari 1973 belangrijke wijzigingen zijn opgetreden in de tarieven van inkomstenbelasting, wiebeltax en sociale verzekeringen, zijn de reële gevolgen van de diverse voorstellen en de bereikte overeenkomsten niet eenvoudig te overzien. Het VNO en het NCW hebben getracht in deze leemte te voorzien door een aantal berekeningen uit te voeren. Resultaten hiervan zijn o.a. gepubliceerd in een pagina-grote advertentie. Een reactie van Drs. Janssen op deze berekeningen verscheen in *NRC Handelsblad* 1). Onlangs heeft ook het CBS enkele berekeningen hieromtrent gepubliceerd 2).

Een belangrijk bezwaar van deze benaderingen ligt in de beperking van het aantal salarisniveaus waarvoor de berekeningen zijn uitgevoerd. Uit dit artikel zal blijken dat een dergelijke beperking tot een onjuiste indruk kan leiden; de uitkomsten blijken een nogal grillige functie van het salaris te zijn. In onze benadering zijn de berekeningen uitgevoerd voor salaris-intervallen van f. 1.000. Uitgaande van bruto-salarissen van f. 10.000 tot f. 90.000 is de verandering in de reële netto-positie van 1972 op 1973 voor diverse varianten (loonontwikkeling, prijscompensatie en gezinssamenstelling) nagegaan; de resultaten worden als grafieken gepresenteerd. Deze grafieken tonen overzichtelijk de gevolgen van voorstellen en akkoorden voor de onderscheiden salarisniveaus. De berekeningen zijn uitgevoerd met behulp van een computerprogramma waarin het stelsel van loon- en inkomstenbelasting en van de sociale verzekeringen zowel voor 1972 als voor 1973 zo nauwkeurig mogelijk zijn ingebouwd 3).

Een belangrijk verschil met zowel de berekeningen van het VNO als van het CBS ligt, naast de uitbreiding van het aantal salarisniveaus, in de hier gehanteerde maatstaf voor de ontwikkeling van de koopkracht, waarmee het mogelijk is om de reële inkomensontwikkeling in de loop van de tijd nauwkeuriger te volgen. Zo kan er rekening mee worden gehouden dat prijscompensatie meestal per half jaar wordt gegeven en kan het verloop van de prijsindex gedurende het jaar worden gevolgd; de vergelijking van momenten kan dan worden vervangen door de vergelijking van perioden. Daarnaast kunnen op aantrekkelijke wijze een aantal componenten in de koopkracht worden onderscheiden.

Ten opzichte van de VNO-berekeningen zijn verder een aantal verfijningen aangebracht (loonbelasting als eindheffing, vertraging in de hantering van de ziekenfondsgrens). Het CBS rekent met beschikbaar inkomen voor een gemiddelde werknemer met gemiddeld ziekteverzuim, gemiddelde „vrijwillige overdrachten” (zoals lidmaatschappen) e.d.; beschikbaar inkomen is inclusief het saldo van uitkeringen en premies voor bepaalde sociale verzekeringen

(ziektewet, ziekenfonds). In onze definitie sluiten we aan bij wat gebruikelijk onder netto-inkomen wordt verstaan: inkomen na aftrek van inkomstenbelasting en sociale verzekeringspremies (dus ook na aftrek van premies ziekenfonds en ziektewet). We doen dit voor een werknemer die het gehele jaar in loondienst werkzaam is en twee kinderen beneden 16 jaar heeft. Evenals in de CBS-berekeningen is voor 1972 voor de uitgangssituatie de wiebeltax verwerkt. Daarnaast is bekeken hoe de situatie verandert als we voor 1972 de wiebeltax buiten beschouwing laten.

Enige definities

Ons uitgangspunt is het *bruto-salaris*. Hierin zijn begrepen bijzondere uitkeringen zoals de vakantietoelage; een eventuele werknemersbijdrage aan een pensioenverzekering echter *niet*. Ook de kinderbijslag is niet in het bruto-salaris begrepen; bruto-salaris plus kinderbijslag, definiëren we als *bruto-inkomen*. Salaris en inkomen zijn stroomgrootheden gemeten in gulden per tijdseenheid; als tijdseenheid gebruiken we hier een jaar. Naast de begrippen salaris en inkomen definiëren we hier het *jaarsalaris* en *jaarinkomen* om de som geld aan te duiden verdiend in een kalenderjaar. Blijft het salaris constant gedurende een kalenderjaar, dan is het jaarsalaris daaraan gelijk. Iemand die echter het eerste halve kalenderjaar f. 15.000 per jaar salaris verdient, en het tweede halfjaar f. 17.000 per jaar, heeft een jaarsalaris van f. 16.000.

Voor de bepaling van de belasting en de sociale lasten is het kalenderjaar van belang. Het *netto-jaarinkomen* verkrijgen we door van het bruto-jaarinkomen de belasting en de sociale lasten af te trekken. Onder *belasting* verstaan we het bedrag verschuldigd aan inkomstenbelasting; voor in-

* De auteurs, medewerkers van het Fiscaal-Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam, danken Ir. A. H. G. Fokker van het VNO voor de uitvoerige toelichting op de door hem uitgevoerde berekeningen en de Industriebond NKV voor het welwillend verstrekken van informatie.

1) „Pagina over verdienen in Nederland”, 10 april 1973, geplaatst door het Bureau Industriële Werkgevers. Zie ook de bijlage van weekblad *Onderneming*, dd. 22 maart 1973.

Drs. J. J. A. Janssen, VNO geeft scheef beeld bij nivellering, *NRC Handelsblad*, 30 april 1973. Janssen neemt aan dat in het bruto-salaris 3% pensioenpremie is begrepen; zijn correctie hiervoor betekent slechts verschuiving van de salarisniveaus met 3%; verder is de zgn. 4% regeling voor verwervingskosten niet geheel juist toegepast bij de bepaling van de grondslag voor de AOW/AWW premie (de kinderbijslag is niet opgenomen).

2) Berekeningen betreffende de ontwikkeling van de reële bestedingsmogelijkheden voor werknemers van verschillend inkomensniveau, 1970-1973, *Sociale Maandstatistiek*, april 1973.

3) Een uitvoeriger overzicht van de resultaten van de analyse is op verzoek bij de auteurs verkrijgbaar.

komens onder de zgn. aanslaggrens is de inkomstenbelasting gelijk aan de loonbelasting. De loonbelasting verschilt van de inkomstenbelasting doordat in de berekening sommige individuele grootheden door gemiddelde worden vervangen. Onder de *sociale lasten* verstaan we de werknemersbijdrage in de premie van de volgende verzekeringen:

- volksverzekeringen (AOW, AWW);
- werknemersverzekeringen (ZW, WAO, WW);
- ziekenfonds dan wel vrijwillige ziektekostenverzekering.

In tabel 1 is aangegeven hoe wij de belasting, de sociale lasten en het netto-jaarinkomen hebben berekend uitgaande van het bruto-jaarsalaris. De bij de berekening veronderstelde parameterwaarden (percentages, premiegrenzen enz.) staan in tabel 2 vermeld. Hieruit blijkt o.a. het volgende. Indien de loonbelasting eindheffing is, wordt de belasting berekend volgens de loonbelasting-tabellen, anders volgens de inkomstenbelasting-tabellen; uitkeringen als vakantietoelage e.d. worden in het eerste geval volgens de loonbelasting-tabel belast in tegenstelling tot de werkelijke procedure, waarbij gebruik wordt gemaakt van de tabel bijzondere beloningen. Ook blijkt dat de niet-ziekenfonds-verzekerden verondersteld worden een ziektekostenverzekering te hebben, met werknemers- en werkgeversbijdrage overeenkomstig de maximale werknemers- en werkgeversbijdrage voor de ziekenfondspremie.

Tabel 1. Rekenschema: procedure

(Alle premies zijn werknemersaandelen in de totale premie, tenzij uitdrukkelijk anders vermeld!)

Grootheid	Symbool	Perc.	Tabel	Grondslag c)	Min. c)	Max. c)
Bruto-jaarsalaris	BJS					
Werknemersverzekeringspremie (ZW, WAO, WW)	WV	PWV		BJS		MWV
Ziektekosten a)	ZK					
— ziekenfondspremie		PZF		BJS		MZF
— ziektekostenverz. pr. belastbaar werkgeversdeel		=		WNZV		
ZK	WGZK					
— in ziekenfonds a)		=		ZK		
— niet in ziekenfonds		=		WGZV		MZV-ZK
Saldo WV en ZK	SALDO					
— in ziekenfonds a)		=		WV-WGZK	f. 0	
— niet in ziekenfonds		=		WV-WGZK		
bruto-belastb. inkomen	BBI					
— 1972		=		BJS + KB		
— 1973		=		BJS		
vierprocents aftrek	VPA	4%		BBI-SALDO	f. 200	f. 800
Volksverzekeringspremie (AOW, AWW) b)	VV					
— onder aanslaggrens			1	BJS		
— boven aanslaggrens		PVV		BBI-SALDO-VPA-RK		MVV
Belasting b)	BEL					
— onder aanslaggrens			1	BJS		
— boven aanslaggrens			2	BBI-SALDO-VPA-RK-VV		
Sociale lasten	SL	=		WV-ZK-VV		
Netto-jaarinkomen	NJI			BJS + KB-BEL-SL		

a) In ziekenfonds als bruto-salaris in november van het voorafgaand jaar niet hoger is dan de ziekenfondsgrens. Voor 1972 wordt verondersteld dat het bruto-salaris in de eerste helft van het jaar 5,39% gestegen is t.o.v. november 1971.

b) Een inkomen wordt onder de aanslaggrens verondersteld als BBI-WV + WGZK ≤ ASG (= aanslaggrens).

c) Onder grondslag verstaan we de grondslag voor het percentage of voor de tabel, dan wel (bij een = teken in de perc. kolom) de waarde van de grootheid zelf. Onder min. en max. verstaan we de minimum respectievelijk de maximum waarde die de grootheid kan aannemen.

Tabel 1: witte tabel loonbelasting 1972 (met en zonder 4% wiebeltax) en 1973;

Tabel 2: inkomstenbelastingtabel 1972 (met en zonder 4% wiebeltax) en 1973.

Zie ook *Voorschriften voor de berekening van premie- en loonbelastingbijdragen met ingang van 1 juli 1972* en, idem, 1 januari 1973, uitgaaf Ministerie van Financiën.

Tabel 2. Rekenschema: parameterwaarden

(Alle premies zijn werknemersaandelen in de totale premie, tenzij uitdrukkelijk anders vermeld)

	Symbool	1972	1973
Volksverzekeringen (AOW, AWW)			
premiepercentage	PVV	11,9%	12,0%
premiegrens		f. 21.150	f. 24.300
maximum premie	MVW	f. 2.516	f. 2.916
Werknemersverzekeringen (ZW, WAO, WW)			
premiepercentage a)	PWV	2,85%	4,1%
premiegrens		f. 28.080	f. 32.500
maximum premie	MWV	f. 800	f. 1.332
Ziektekosten			
a. ziekenfonds			
premiepercentage a)	PZF	4,1%	4,45%
premiegrens		f. 15.860	f. 17.680
maximum premie	MZF	f. 650	f. 787
verzekeringgrens		f. 18.800	f. 20.900
b. ziektekostenverzekering			
totaal premiebedrag a)		f. 1.300	f. 1.574
waarvan werknemersdeel	WNZV	f. 650	f. 787
waarvan werkgeversdeel	WGZV	f. 650	f. 787
maximum belastbaar totaal	MZV	f. 1.440	f. 1.740
Reiskostenforfait	RK	f. 50	f. 50
Aanslaggrens	ASG	f. 18.000	f. 25.000
Kinderbijslag	KB	f. 1.358,76	f. 1.459,77 a)
waarvan 1e halfjaar		f. 659,88	f. 720,72
waarvan 2e halfjaar		f. 698,88	f. 739,05 a)

a) De opgegeven waarden zijn veronderstellingen; de werkelijke waarden kunnen hiervan afwijken.

Koopkracht

We zijn geïnteresseerd in de reële waarde van een jaarinkomen. Naast het inkomen zelf zijn nu ook de prijzen van de consumptiegoederen, die men met het inkomen kan kopen, van belang. We maken hiervoor gebruik van de CBS-prijsindex voor de kosten van levensonderhoud.

Omdat het inkomen gedurende een kalenderjaar niet constant is, vanwege prijscompensaties in de loop van het jaar, kunnen we voor het bepalen van de reële waarde van een jaarinkomen niet simpelweg het inkomen delen door de prijsindex. Omdat de meeste prijscompensaties per 1 juli en 31 december geschieden, veronderstellen we hier het inkomen in het eerste halfjaar (tot 1 juli) en het inkomen in het tweede halfjaar (1 juli tot 31 december) constant. We definiëren nu de koopkracht van een jaarinkomen als:

$$KK_j = \frac{1}{2} \sum_{i=1,2} \frac{I_{ij}}{PI_{ij}}$$

voor jaar j, waarbij

I_{ij} : inkomen (per jaar) in het i^e halfjaar van jaar j;

PI_{ij} : prijsindex van het i^e halfjaar van jaar j;

KK_j : koopkracht van een jaarinkomen J_j in jaar j met

$$J_j = \frac{1}{2} \sum_{i=1,2} I_{ij}$$

De koopkracht van het netto-jaarinkomen noemen we de *netto-koopkracht* (NKK), de koopkracht van het bruto-jaarinkomen noemen we *bruto-koopkracht* (BKK).

Uit bovenstaande formule voor de koopkracht blijkt dat we voor het bepalen van de netto-koopkracht het netto-inkomen in een halfjaar moeten kennen. Hiervoor moeten we de belasting en de sociale lasten, welke op jaarbasis berekend worden, verdelen over het eerste en tweede halfjaar. We zullen dat naar rato van de bruto-inkomens in het eerste en tweede halfjaar doen:

$$NI_{ij} = \frac{NJI_j}{BJI_j} \cdot BI_{ij} = \alpha_j \cdot BI_{ij}$$

met

NI_{ij}, NJI_j : netto-inkomen en netto-jaarinkomen;

BI_{ij}, BJI_j : bruto-inkomen en bruto-jaarinkomen;

α_j : netto/bruto-factor van het jaarinkomen in jaar j.

De netto-koopkracht kunnen we nu schrijven als

$$NKK_j = \alpha_j \cdot BKK_j$$

met

$$BKK_j = \frac{1}{2} \sum_{i=1,2} \frac{BI_{ij}}{PI_{ij}} \text{ de bruto-koopkracht van een bruto-jaarinkomen in jaar j.}$$

We zien dat we de netto-koopkracht kunnen schrijven als het produkt van de netto/bruto-factor α_j en de bruto-koopkracht. Als bijvoorbeeld de premiegrens AOW/AWW opgetrokken wordt, resulteert dit in verlagings van de factor α_j en dus van de netto-koopkracht. Reële loonsverhogingen daarentegen verhogen de bruto-koopkracht, terwijl tevens de netto/bruto-factor α_j kan veranderen (bijv. door de belastingprogressie).

Naast de netto- en bruto-koopkracht en de netto/bruto-factor α_j is ook de volgende grootheid van belang:

$$\beta_j = \frac{BJI_j - BEL_j}{BJI_j} \text{ voor jaar j}$$

met

BEL_j : inkomstenbelasting (loonbelasting) in jaar j.

Deze factor geeft aan hoeveel na aftrek van belastingen en voor aftrek van sociale lasten overblijft. De factor β_j is een onderdeel van α_j . Een belastingdrukverhoging resulteert in verlagings van β_j en daardoor verlagings van α_j . Ter wille van de eenvoudige interpretatie zullen we in de grafieken de factor α_j de *belasting- + sociale lasten-factor* (bel. + sl.-factor) en de factor β_j de *belasting-factor* noemen. Merk op dat de hier gebruikte term „factor” overeenstemt met het complement van de vaak gebruikte term „druk” (dus factor = 1 - druk).

Salarisverhoging en prijscompensatie

Het eind vorig jaar gesloten Centraal Akkoord tussen werkgevers- en werknemersorganisaties beoogde grenzen aan te geven voor af te sluiten cao's. In onze berekeningen hebben we verschillende voorstellen voor de uitwerking van dit Akkoord met betrekking tot salarisverhoging en de verbetering van de secundaire arbeidsvoorwaarden onderzocht. Hiervoor hebben we de voorstellen voor de cao voor de metaalindustrie gekozen. In deze sector werd het eerste belangrijke cao-akkoord bereikt en deze overeenkomst vormt een model voor onderhandelingen in andere sectoren. Deze keuze wordt mede gesteund door de getalsterkte: de cao betreft 255.000 werknemers.

Als uitgangspunt is het akkoord over de metaal-cao 1973 genomen, inclusief het daar toegepaste „Haags akkoord” over de prijscompensatie. Dit is vergeleken met het voorstel van de Industriebonden en met het Centraal Akkoord. Daarbij zijn salarisverbetering en prijscompensatie van elkaar losgemaakt, zodat elk afzonderlijk kan worden vergeleken. In het Centraal Akkoord werd overeengekomen de reële salarisverbetering (directe salarisverhoging plus ver-

Tabel 3. *Uitgangspunten*

Salarisverhoging	1 juli 1972	0,5%
Prijscompensatie	1 juli 1972	3,5%
	31 december 1972	3,97%
Prijsstijging (t.b.v. prijscompensatie)	oktober 1972 - april 1973	4,63%
Prijsindices (t.b.v. koopkracht)	1972, eerste halfjaar	118,1
	1972, tweede halfjaar	122,0
	1973, eerste halfjaar	127,3 a)
	1973, tweede halfjaar	131,4 a)

a) De opgegeven waarde is een veronderstelling; de werkelijke waarde kan hiervan afwijken.

betering secundaire arbeidsvoorwaarden zoals vakantietoeslag, e.d.) te beperken tot 3,5%. In het voorstel van de Industriebonden worden verbeteringen in de secundaire voorwaarden voorgesteld, waarvan de kosten op 1% worden geraamd. Bij de berekeningen hebben we steeds aangenomen dat voor elk der onderzochte varianten de verbetering van de secundaire voorwaarden op 1% kan worden gesteld; de vergelijking van de varianten spitst zich dan toe op de vergelijking van voorstellen omtrent de besteding van de resterende 2,5%. De inhoud van de diverse varianten is vermeld in tabel 4.

Tabel 4. *Salarisverhoging en prijscompensatie: varianten*

Salarisverhoging 1973		„Procenten” (%)	„Centen” (gld. per jaar)	Minimum verhoging (gld. per jaar)	Secundaire verbetering (%)
Metaalakkord	- MA	1,25	240	465 a)	I
Centraal akkoord	- CA	2,50	—	—	I
Voorstel bonden	- VB	—	440	— a)	I
Prijscompensatie 1973.		drempel (%)	breekpunten b) (gld. per jaar)	minimum bij (gld. per jaar)	maximum bij (gld. per jaar)
Metaalakkord	- MA	0,75	28000, 34000	15600	—
Centraal akkoord	- CA	0,75	—	—	—
Voorstel bonden	- VB	0,75	—	15600	25000

a) Hiernaast is rekening gehouden met het minimum in de vakantietoeslag ad f. 1.296 (vakantietoeslag 8%).

b) Breekpunten, volgens het Metaalakkord, zijn de punten waar de prijscompensatie overgaat van 1% salarisverhoging per procent prijsstijging op 0,5%, resp. 0,25%, voor de inkomensbestanddelen boven het breekpunt.

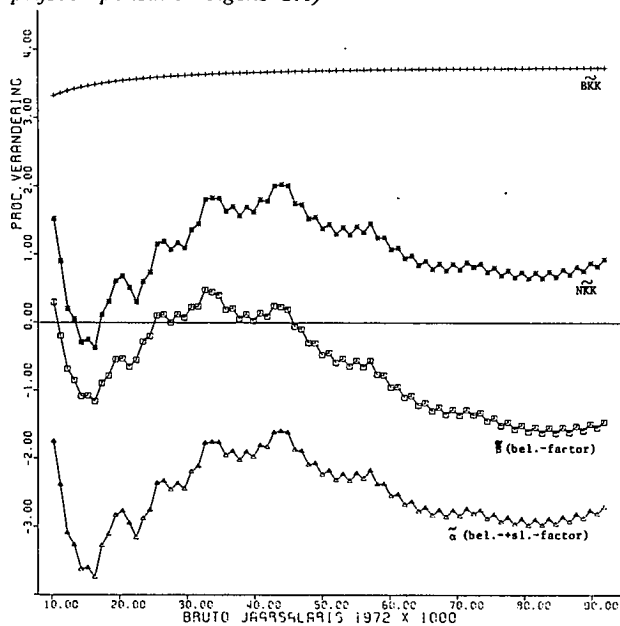
De grafieken

De berekeningen zijn gebaseerd op salarissen in het eerste halfjaar van 1972 van f. 10.000 tot f. 90.000, oplopend met f. 1.000. In de grafiek is het bruto-jaarsalaris over 1972 als uitgangspunt genomen (dit is 2% boven het salaris in het eerste halfjaar). Dit impliceert dat invloeden van minima en breekpunten die op het salaris in 1973 werken, wat verschoven zijn terug te vinden. De grafieken geven de procentuele veranderingen van de verschillende grootheden aan. In het vervolg gebruiken we de notatie \bar{x} om de procentuele verandering van x aan te duiden. De berekende punten zijn met symbolen aangegeven en door lijnen verbonden.

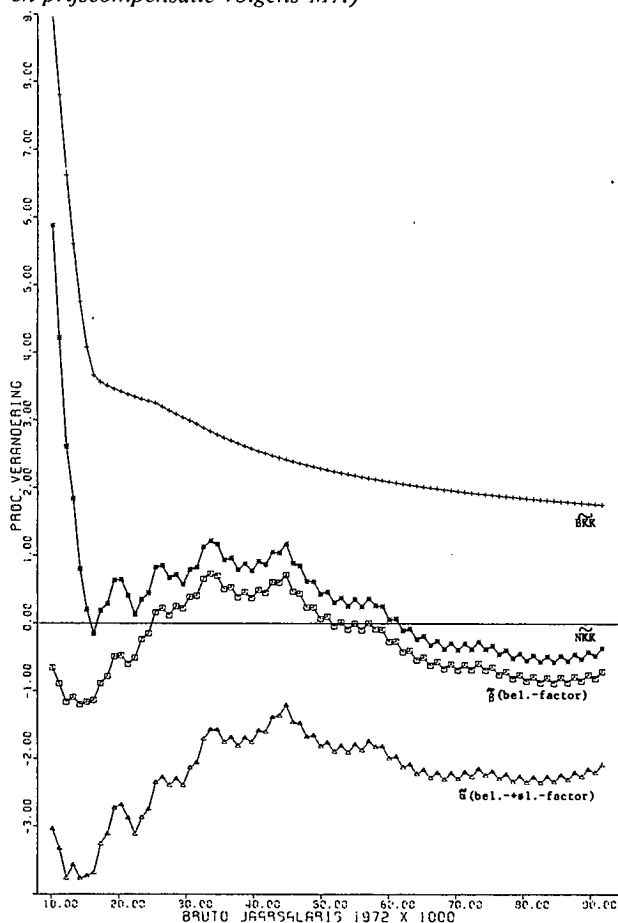
In grafiek 1 is de situatie volgens het Centraal Akkoord uitgezet, om de invloed te laten zien van de veranderingen in belastingdruk en sociale lasten. Het Centraal Akkoord leent zich daar het best voor, omdat de salarisontwikkeling volledig procentueel is, zonder minima en maxima (ten gevolge van de verhoging in de kinderbijslag treedt een geringe variatie op in de ontwikkeling van de bruto-koopkracht). Uit het verloop van β_1 , de belastingfactor, blijkt dat de fiscale veranderingen de groep salarissen van f. 25.000 tot f. 46.000 ten goede zijn gekomen; salarissen onder f. 25.000 en boven f. 46.000 gaan erop achteruit (op het verloop van β_1 heeft de wiebeltaxverlaging een grote invloed gehad — zie grafiek 7).

In het verloop van β_1 zijn een zevental golfbewegingen te onderscheiden; de toppen hiervan corresponderen met de

Grafiek 1. Het Centraal Akkoord (salarisverhoging én prijscompensatie volgens CA)

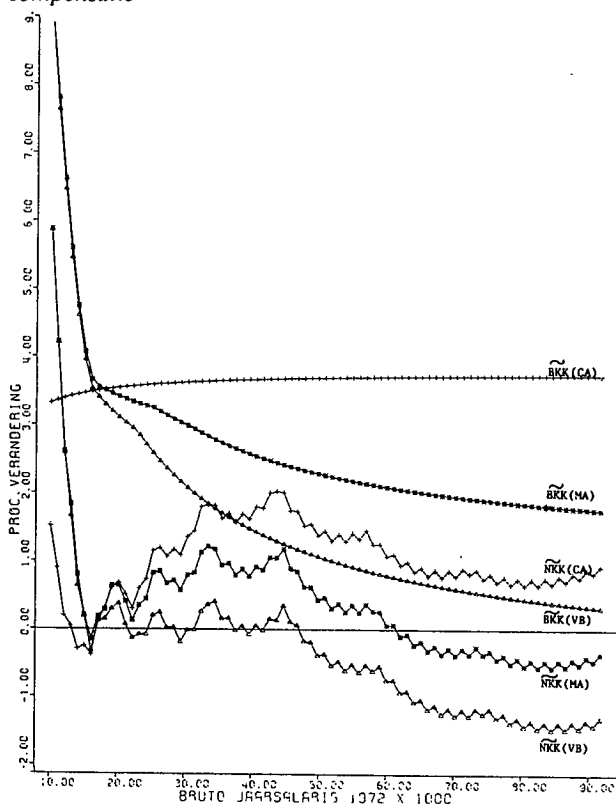

Grafiek 2. De cao voor de metaalindustrie (salarisverhoging én prijscompensatie volgens MA)

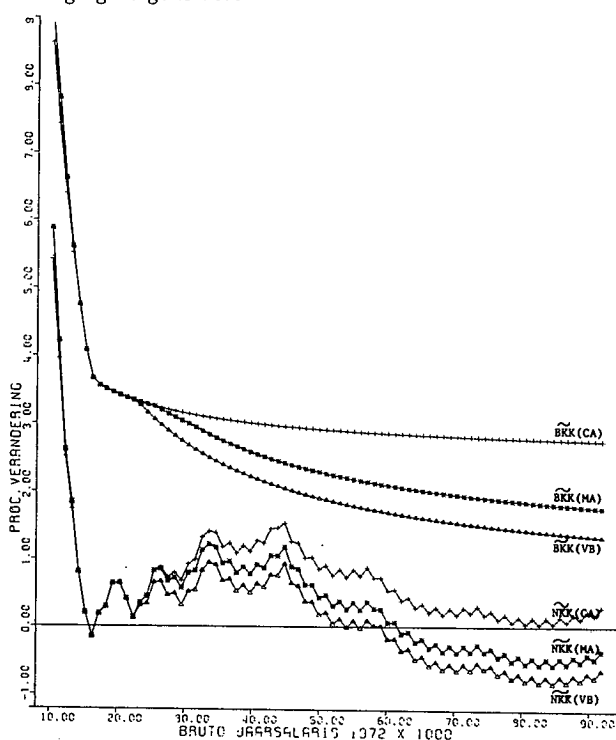

schijfgrenzen van de inkomstenbelasting voor 1973: de positie aan het eind van een schijf is relatief gunstig door het feit dat het marginale tarief enige tijd constant is en dan met een sprong wordt verhoogd. De kabbelingen in β , binnen een schijf, hangen samen met het feit dat de belastingtabel 1972 intervallen van f. 30, f. 60 en f. 120 kent. De afstand tussen β en $\bar{\alpha}$ (de procentuele verandering van de belasting- en sociale lasten factor) geeft de invloed van de verzwa-

Grafiek 3. Alternatieven voor salarisverhoging én prijscompensatie

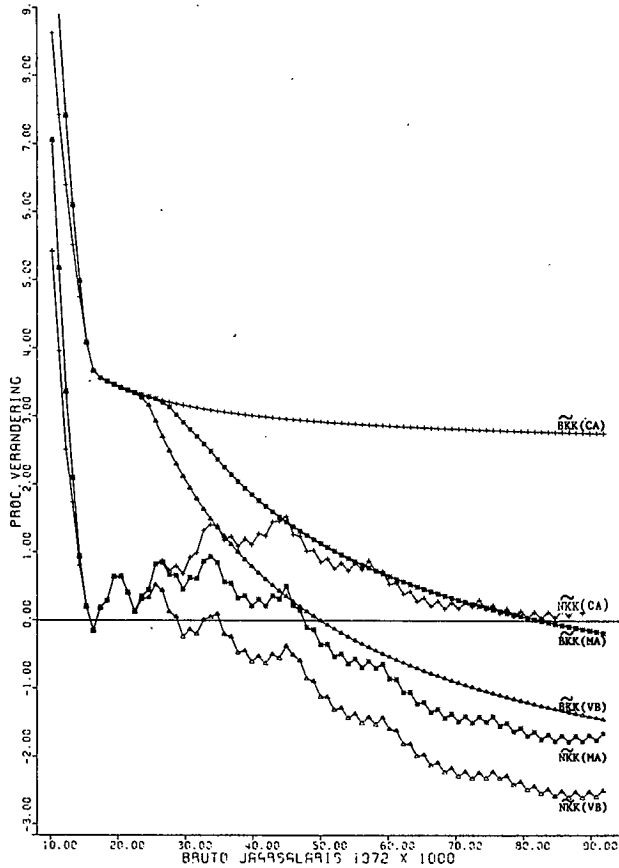
Grafiek 4. Alternatieven voor prijscompensatie; salarisverhoging volgens MA

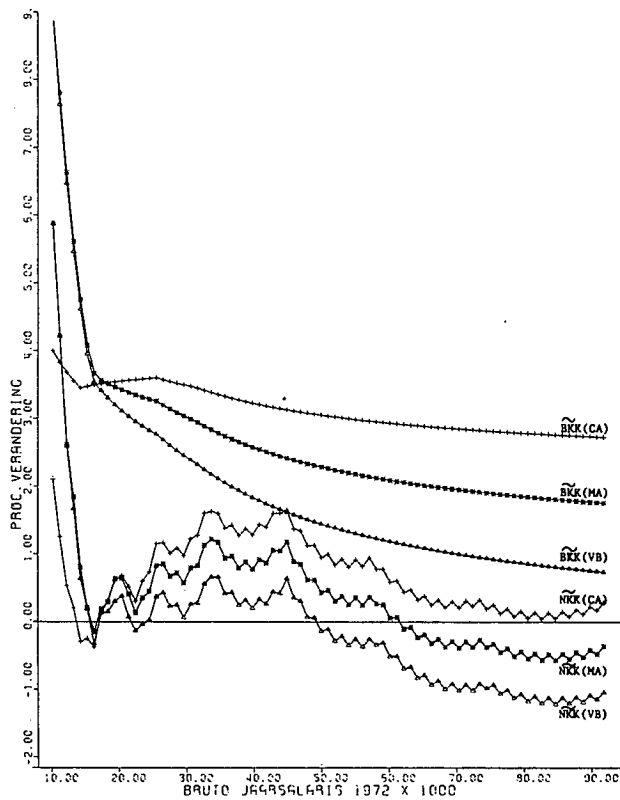
van de sociale lasten weer (premieverhoging en optrekken premiegrenzen). Inkomens direct boven een premiegrens voor 1972 worden bij verhoging van de grens extra zwaar getroffen (zie de sterke daling van $\bar{\alpha}$ ten opzichte van β bij f. 16.500, f. 23.000 en f. 30.000). Doordat de premies aan maxima zijn verbonden is de drukverzwaring minder voor de hogere inkomens.

De overige grafieken behoeven weinig toelichting. De lezer

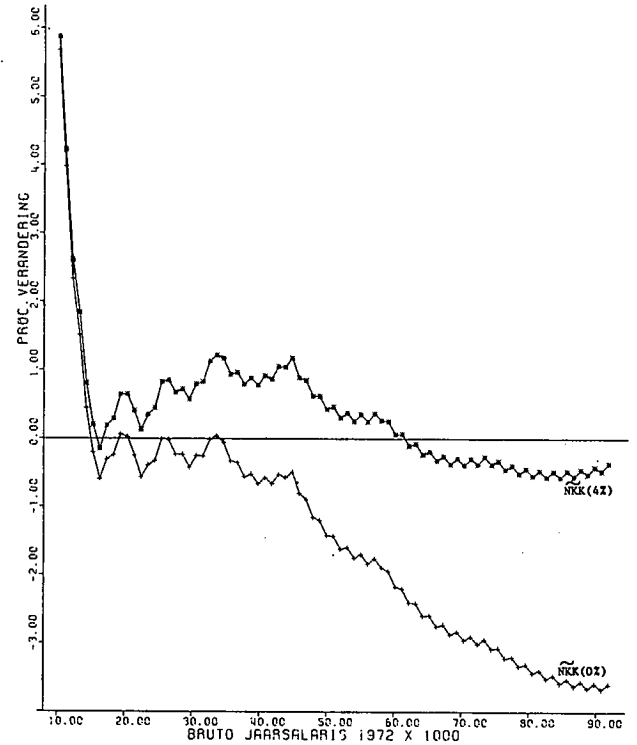
Grafiek 5. Alternatieven voor prijscompensatie; salarisverhoging volgens MA. Prijscompensatie per 31 december 1972 volgens mechanisme 1 juli 1973

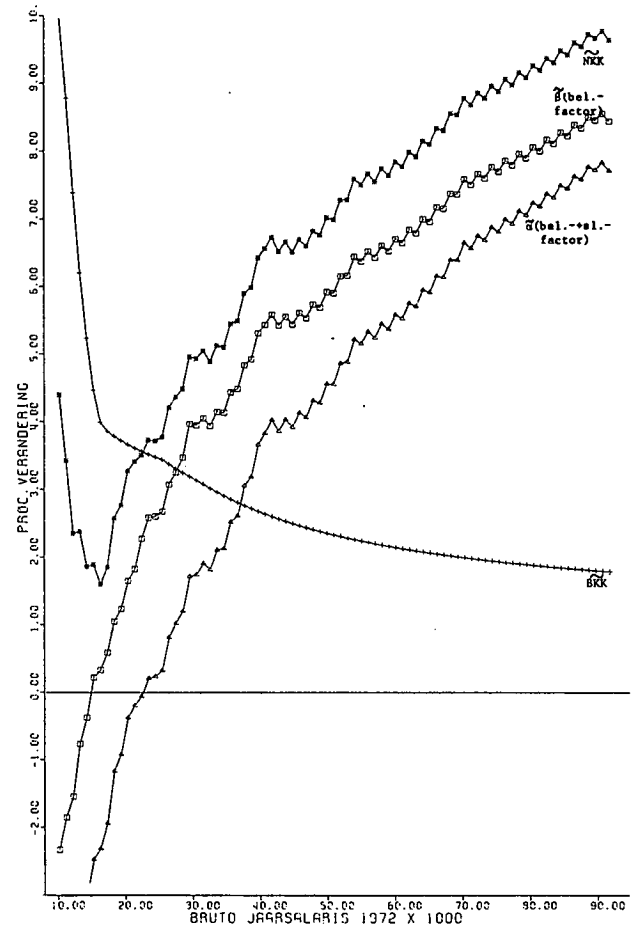
Grafiek 6. Alternatieven voor salarisverhoging; prijscompensatie volgens MA

Grafiek 7. De cao voor de metaalindustrie; wiebeltax 1972 op 4% en 0%

Grafiek 8. De cao voor de metaalindustrie voor een vrijgezel jonger dan 35 jaar

kan met het hier gebodene zijn eigen conclusies trekken. We zullen daarom met een enkele opmerking volstaan. In grafiek 2 zijn de gevolgen van het metaalakkoord ge-

demonstreerd. In het verloop van BKK is de invloed van de diverse minima te herkennen. Zo zien we bij f. 16.000 en f. 26.000 de invloed van de minima in prijscompensatie,

Wat kunnen we van Koopman leren?

DRS. R. BOONZAJER FLAES*
DRS. J. RAMONDT

In de sociale wetenschappen neemt de vergelijkende studie van maatschappijvormen een betrekkelijk bescheiden plaats in. De moeilijkheden om dergelijke studies te verrichten zijn daaraan niet vreemd. Bij het rijtje van normaal te nemen hindernissen om tot een zinvolle wetenschappelijke benadering te komen, voegen zich immers tal van problemen: de taal, het veroveren van de alledaagse kennis omtrent de te vergelijken maatschappijvormen, de vergelijkbaarheid van de indicatoren enz. Aangenomen mag worden dat al deze elementen Koopman parten gespeeld hebben in het verslag van zijn vergelijkende studie over de Nederlandse praktijk van industriële democratie en het arbeiderszelfbestuur in enkele Joegoslavische ondernemingen 1). Het resultaat wordt ons aangeboden als een les in democratie. Maar wat valt er eigenlijk van te leren? Opgevat als een vraag naar de relevantie van de aangeboden stof zijn er wel wat bedenkingen aan te voeren.

De Nederlandse werkwijze

Koopman brengt de praktijk van de Nederlandse industriële democratie terug tot de ondernemingsraden. Eigenlijk baseert hij zijn analyse niet zozeer op de praktijk van de ondernemingsraden, maar op de wetgeving waarbinnen de ondernemingsraden functioneren. Zijn kritiek op

deze wetgeving komt onomwonden tot uiting en spitst zich toe op enkele tekortkomingen: de ondernemingsraden is geen enkele beslissingsbevoegdheid toegekend, de ondernemingsraden onderhouden geen duidelijke relatie met een achterban waardoor de kans op een autonoom optreden erg groot is, c.q. dat zij vervallen tot een instrument in handen van het management. Het allergrootste bezwaar ziet Koopman echter in „... de grondfout... dat men te weinig rekening heeft gehouden met de omstandigheden dat in grotere en grote ondernemingen een aantal bestuurslagen kan worden onderscheiden. Een van de lessen die wij kunnen leren van het Joegoslavische systeem is dat de besluitvormingsprocessen daar worden ingepast (bedoelt K. dit ook zo?) in een gelaagde structuur ...” 2).

Deze weergave van de Nederlandse wetgeving is onvolledig. Weliswaar zijn aan de ondernemingsraden in Nederland geen beslissingsrechten toegekend, maar de vetorechten op het terrein van pensioenregelingen, werktijd- of vakantie-regelingen, veiligheidsmaatregelen e.d. betekenen in feite

* De auteurs zijn medewerkers aan resp. het Oost Europa Instituut te Amsterdam en aan de afdeling Bedrijfs sociologie van de Vrije Universiteit.

1) C. A. Koopman, *Lessen in democratie?*, *ESB*, 21 februari 1973, blz. 156-158.

2) *Ib.*, blz. 157.

vakantietoelage en salarisverhoging, resp. van het eerste breekpunt in de prijscompensatie. Duidelijk blijkt ook dat de grootste verschillen in BKK over een beperkt salarisgebied optreden: na f. 16.000 treedt een aanzienlijke vlakking van de curve op. De verandering van de netto-koopkracht (NKK) is de resultante van de ontwikkelingen van de bruto-koopkracht (BKK) en van de belasting- en sociale-lasten-factor \bar{z} . De netto-koopkrachtverandering blijkt positief voor salarissen tot ongeveer f. 62.000, negatief voor hogere salarissen. De relatief ongunstige fiscale wijzigingen voor salarissen tussen f. 15.000 en f. 20.000 vinden hun weerspiegeling in de netto-koopkrachtverandering. De salarissen tot f. 14.000 komen er relatief bijzonder gunstig af.

In grafiek 3 is een vergelijking gemaakt tussen het metaal-akkoord, het voorstel van de bonden en het Centraal Akkoord. Tot ongeveer f. 16.000 is het metaal-akkoord overeenkomstig het voorstel van de bonden, voor de hogere salarissen houdt het metaal-akkoord het midden tussen Centraal Akkoord en vakbondsvoorstel. Naar netto-koopkracht beoordeeld zijn alle drie de voorstellen voor de salarissen rond f. 17.000 even ongunstig.

In de grafieken 4 tot en met 6 is de vergelijking van de totale salarisontwikkeling uitgesplitst naar salarisverhoging en prijscompensatie. Het blijkt dat het verschil tussen centraal akkoord en vakbondsvoorstel met betrek-

king tot de salarisverhoging groter is dan met betrekking tot de prijscompensatie, althans gegeven het feit dat de omstrede prijscompensatie in het contractjaar 1973 slechts op halve kracht werkt. Wordt het systeem van prijscompensatie reeds per 31 december 1972 toegepast, dan blijken de verschillen met betrekking tot de prijscompensatie veel groter 4).

Grafiek 7 verschaft materiaal aan degenen die van mening zijn dat uit de vergelijking de invloed van de wiebeltax moet worden geëlimineerd. Het blijkt dat de reductie van de wiebeltax de verschillen in de verandering in netto-koopkracht tussen de salarisniveaus aanzienlijk verkleint; dit hangt samen met het feit dat de wiebeltax als opslag op het belastingbedrag gerelateerd is aan de progressie in het belastingtarief.

Grafiek 8 tenslotte demonstreert dat het beeld totaal verandert wanneer we een vrijgezel (onder de 35 jaar, niet gehuwd geweest, geen kinderaftek) beschouwen. Hoe hoger het salaris, hoe hoger de stijging van de netto-koopkracht. Dit wordt veroorzaakt door de verandering in de inkomstenbelasting, met name het verdwijnen van de extra progressie in het tarief voor ongehuwden.

J. Hartog
W. J. Keller

4) Bij de toepassing van het prijscompensatie-mechanisme per 31 december 1972 is geen drempel gehanteerd.

dat het terrein van inspraak en medeweten verlaten wordt en dat de ondernemingsraden een beslissend eigen standpunt kunnen innemen 3). De draagwijdte daarvan is echter beperkt gebleven tot een klein gebied van het ondernemingsgebeuren.

De opmerking dat de wetgever geen aandacht gehad zou hebben voor de diverse bestuurslagen in de onderneming doet vermoeden dat Koopman de discussie over deze problematiek niet heeft gevolgd. Toegegeven moet worden dat hierover vooral in gewichtige colleges als de commissie Verdam, de SER en het parlement van gedachten werd gewisseld, maar ook de geïnteresseerde wetenschapper werd toch regelmatig via de pers e.d. op de hoogte gehouden over de ontwikkelingen. De genoemde colleges die de rol van wetgever vervulden hebben wel degelijk oog gehad voor de diverse bestuurslagen maar meenden, geïnspireerd door uiteenlopende belangen, dat de ondernemingsraad slechts een bescheiden rol zou mogen spelen. Daarom ook is de doorverbinding van de ondernemingsraad naar de andere bestuurslagen zo zwak gehouden. Aan de ondernemingsraden is een beperkt adviesrecht toegekend m.b.t. de benoeming van commissarissen, terwijl de directies door de bezetting van de voorzittersrol doorgaans geen moeite hebben om de visie van het topbeleid op dwingende wijze in de raden aan de orde te stellen. Koopman signaleert terecht dat de relatie met de achterban zwak is, maar juist in zijn beschrijving van de formele structuur had vermeld moeten worden dat de wetgever de ondernemingsraden aanspoort tot het bevorderen van het werkoverleg.

De benaderingswijze van Koopman getuigt ook van gezichtsbedrog. De wijze waarop arbeiders op georganiseerde wijze ingrijpen in de beleidsvoering op ondernemingsniveau voltrekt zich immers niet alleen via de ondernemingsraden. De vakbonden spelen hierin voorschots nog altijd een belangrijker rol. In „rustige” tijden merkt men daar wellicht niet zoveel van, maar juist de afgelopen tijd kon men zien hoezeer de wat teruggetrokken positie van de vakbeweging wordt opgegeven op het moment dat via overlegprocedures het pakket van arbeidsvoorwaarden niet kan worden vastgesteld. Het ondernemingsniveau is een van de breukvlakken in ons arbeidersbestel waar de vakbeweging steeds duidelijker naar een accentuering van zijn aanwezigheid streeft.

In feite is de aanpak van Koopman te formalistisch en te statisch. De dynamiek van dit moment op ondernemingsniveau wordt bepaald door een bonte mengeling van instrumenten om de arbeidsverhoudingen te regelen: de ondernemingsraad, het werkoverleg, het bedrijvenwerk, het moderne personeelsbeleid, onderhandelingsdelegaties, actiecomité's enz. Het is begrijpelijk dat bij een dergelijk aanbod de vraag naar de onderlinge competentie van deze instrumenten en hun onderlinge verenigbaarheid dagelijkse discussiestof biedt. Het meest opvallend is daarbij echter dat de partijen een nogal andere opstelling kiezen dan in de jaren zestig.

De procedure via allerlei topcolleges is vervangen door een streven om tot een ondernemingsgewijze regeling van de verhoudingen te komen; uit het oogpunt van democratie is dat een winstpunt. Daarbij heeft elk van de partijen zijn voorkeur voor bepaalde instrumenten, waardoor men niet meer zonder meer kan stellen dat het proces van industriële democratie zich vooral aan en via de ondernemingsraden voltrekt.

De Joegoslavische werkwijze 4)

Ook in de behandeling van de Joegoslavische werkwijze gaat Koopman nogal slordig te werk. Storend is dat op enkele punten niet correct wordt geïnformeerd.

1. Op het niveau van de afdelingen dient een onderscheid gemaakt te worden tussen directe en indirecte organen van zelfbestuur. Alle arbeiders zijn lid van OOUR (de basis-

organisaties van verenigde arbeid) en kiezen de leden van de raad van deze basisorganisatie.

2. Veronachtzaamd wordt dat partij en vakbeweging aanwezig zijn op ondernemingsniveau, waar beide tot in afdelingen toe hun organisatiekaders hebben die op beslissende wijze (bijv. gedurende stakingen) in kunnen grijpen in de processen.
3. Het historische proces wordt geweld aangedaan door de opmerking dat de Joegoslaven „door de nood gedwongen” op ondernemingsniveau tot vormen van indirecte democratie zijn overgegaan 5). De arbeidersraden waren de eerste vormen van arbeiderszelfbestuur op ondernemingsniveau, terwijl de overgang naar meer directe vormen (de OOUR bijv.) nog in ontwikkeling zijn.
4. Het feit dat productie-ondernemingen in zeker opzicht afhankelijk zijn van handels- en financiershuizen kan natuurlijk nooit verklaard worden uit de monopoliepositie, die deze takken van bedrijvigheid ten tijde van de centrale planningperiode innamen 6). Integendeel, de monopolisering van financierskapitaal is in Joegoslavië juist op gang gekomen na de *decentralisering* van 1966! Als illustratie moge dienen, dat het aantal onafhankelijke banken in Joegoslavië afnam van 232 in 1966 tot 15 in juni 1972 7).

Niet alleen maakt Koopman een aantal vergissingen in de beschrijving van het arbeiderszelfbestuur zoals dat in Joegoslavië tot ontwikkeling is gekomen, zijn analyse is ook om de volgende redenen enigszins onvolledig.

1. Iedere Joegoslavische onderneming heeft twee sturingsmechanismen, die in meerdere of mindere mate gescheiden van elkaar opereren. In de eerste plaats namelijk een „normaal” (dat wil zeggen, bij ons ook bekend) hiërarchisch bestuursapparaat. In Bassin Bor (het door Koopman onderzochte bedrijf) bijv.: *centrale directie* - *directie van de vestigingen* (bijv.: de vestiging Majdanpek) - *chefs van arbeidseenheden* (bijv.: de arbeidseenheid „boren en mineren”) - *werkleiders van afrekeningseenheden of werkcellen* (bijv.: de afrekeningseenheid „boren”) - *bazen van arbeidsploegen* (bijv.: de tweede boorploeg), en tenslotte *voormannen, arbeiders en hulparbeiders*. In de tweede plaats en in ruime mate onafhankelijk van deze hiërarchische bestuursorganisatie, opereert in Joegoslavische ondernemingen dan het fameuze arbeiderszelfbestuur. De mate van gelaagdheid ervan is zonder uitzondering geringer dan het aantal echelons binnen de hiërarchische organisatie. Om ons weer tot Bor te beperken: *centrale arbeidersraad* - *raad van de vestiging* (Madjanpek) - *raad van de arbeidseenheid* (boren en mineren) en tenslotte, zeer incidenteel, de algemene vergadering van de werkende mensen in een arbeidseenheid, in Joegoslavië de „zbor” genoemd.

Een van de belangrijkste taken van de organen van zelfbestuur is nu, dat zij controle uitoefenen op de verrichtingen van functionarissen binnen het hiërarchische systeem en niet dat zij zelf beslissingen nemen over dagelijkse productieproblemen. Hieruit volgt, dat met het „invoeren” van arbeiderszelfbestuur door middel van een wet, of het op andere wijze formeel toekennen van bevoegdheden aan georganiseerde werknemers, de strijd om de uiteindelijke

3) *Wet op de ondernemingsraden*, art. 27.

4) In de periode van juli-december 1972 vond een economisch-sociologische studie plaats van het arbeiderszelfbestuur in een vijftal Joegoslavische ondernemingen. Het veldwerk spitste zich toe op een analyse van het investerings- en loonbeleid in deze ondernemingen en de positie die daarbij door het systeem van arbeidersraden wordt ingenomen. Publikatie van het onderzoekverslag zal plaatsvinden en wordt tegen het einde van dit jaar verwacht.

5) *Ib.*, blz. 157.

6) *Ib.*, blz. 158.

7) R. M. Boonzajer Flaes, Yugoslavia, an experience of workers' self-management, *Paper First International sociological conference on participation and self-management*, Dubrovnik, 1972.

controle op de ondernemingsbeslissingen nog bepaald niet gestreden is. Wettelijke regelingen — en dit is natuurlijk met name voor Nederland interessant — zijn eerder een bevestiging van een democratiseringsbeweging dan een voorwaarde. Ook in Joegoslavië hangt de invloed van organen van zelfbestuur op het beleid van de onderneming in grote mate af van de georganiseerde oppositie tegen de managers van de onderneming, al lijken de organisatieschema's (net als wetten trouwens) nog zo harmonisch.

2. Is de functie van arbeiderszelfbestuur als onderdeel van de bedrijfsorganisatie enigszins beperkt, aan de andere kant is in politiek opzicht de achtergrond ervan veel breder dan het simpelweg verlenen van hand- en spandiensten bij de organisatie van het productieproces. Het is hier niet de plaats, in te gaan op de uitvoerige discussies die in Joegoslavië worden gevoerd over de politieke inhoud van arbeiderszelfbestuur, maar een korte aanduiding is onvermijdelijk. Arbeiderszelfbestuur is namelijk in de eerste plaats in wat we simpelheidshalve „de Joegoslavische theorie” zullen noemen — een mechanisme tot realisering van een moderne vorm van socialisme; het is wellicht wat overdreven in Joegoslavië over de „dictatuur van het proletariaat” te spreken (de ontwikkelingen van de laatste jaren leren, dat veeleer van een „dictatuur over het proletariaat” sprake is), in conceptie is het emanciperen en organiseren van de arbeidersklasse een essentiële onderdeel van het arbeiderszelfbestuur dan het versoepelen van de knelpunten in de organisatiepatronen. Arbeiderszelfbestuur is daarbij natuurlijk niet de enige oplossing, noch in het algemeen, noch in de specifieke Joegoslavische situatie; de geschiedenis leert ons, dat vele andere mogelijkheden om tot controlering van de maatschappelijke sleutelbeslissingen te geraken in de loop der eeuwen zijn beproefd. De Joegoslavische ervaringen leren ons, dat arbeiderszelfbestuur in bepaalde omstandigheden zo een mogelijkheid kan zijn, mits aangevuld met parallelle en het arbeiderszelfbestuur ondersteunende ontwikkelingen in alle belangrijke maatschappelijke organisatiekaders.

3. Willen we nu de organisatie van de Joegoslavische ondernemingen analyseren en vergelijken met de ontwikkelingen in ons land — en dit is Koopman blijkbaar van zins — dan liggen twee belangrijke interpretatiefouten op de loer, afgezien natuurlijk van feitelijke onjuistheden waaraan we hier voorbijgaan.

Een veel voorkomende interpretatiefout is uit het oog te verliezen dat het arbeiderszelfbestuur een onderdeel is van de arbeidersbeweging. Naast vakbeweging en partij worden bepaalde aspecten van bedrijfsdemocratisering door directe arbeiderscontrole verwezenlijkt en op gang gehouden. Het Joegoslavische arbeiderszelfbestuur dient dan ook eerder vergeleken te worden met de organisatie van de arbeidersbeweging in andere landen dan met de organisatie van de ondernemingen. Daarnaast kan men de fout begaan het arbeiderszelfbestuur voor te stellen als iets dat in staat zou zijn de ook bij ons bestaande hiërarchische bedrijfsorganisatie te vervangen. De dagelijkse gang van zaken — het produceren en verkopen van goederen en diensten — is in een systeem van arbeiderszelfbestuur niet wezenlijk verschillend van de gang van zaken in een willekeurig kapitalistisch bedrijf; dit bleek tenminste uit onze onderzoeken. Een prikklok is een prikklok, op een tractor is het koud en de baas komt ook in Joegoslavië in een auto op zijn werk.

De vergelijkingscriteria

Vergelijking van sociale systemen veronderstelt een keuze uit indicatoren die essentieel zijn en empirisch begrensbaar. Uit bovenstaande opmerkingen over de gang van zaken in Nederland en Joegoslavië is af te leiden dat een selectie van vergelijkingscriteria geen eenvoudige zaak is. Beide systemen verschillen nogal sterk in de globale aard

Keynes contra de General Theory

In de serie „The Collected Writings of John Maynard Keynes” zijn weer vier delen verschenen.

In een boekbespreking in „The Economist” van 19 mei jl. wordt een originele kritiek aan „The General Theory” gewijd. Niet in het minst door een citaat van de grote JMK himself.

De recensent van „The Economist” vindt er dit van: „Here is at last the raw material behind the story of how Maynard Keynes saved us by writing a rather bad book”. Keynes zelf doet er in een brief aan Richard Kahn nog een schepje boven op: „I am in a stage of not liking my book very much. It all seems very angry and much ado about a matter much simpler than I make it appear”.

Desondanks is „The General Theory” een wereldberoemd boek geworden. „The Economist” weet wel waarom. De gedachten van Keynes waren volgens het blad al veel simpeler in zijn drie boeken over geld weergegeven en veel dramatischer beschreven in zijn briljante essays. De bekendheid van het boek is te danken aan het feit, dat het in een tijd verscheen, waarin belangrijke overheidsuitgaven plaatsvonden (zoals die door de New Deal en de oorlogsuitgaven van Hitler) die door theorieën moesten worden ondersteund.

Voor degene die het boek niet heeft gelezen of is blijven steken in de vermoeiende intellectuele haarkloverijen over allerlei klassieke theorieën is de kern van „The General Theory” nog even in één zin door „The Economist” samengevat. De essentie van de leer van Keynes is dat de regeringen de totale vraag moeten stimuleren tot op het niveau waarop de productiecapaciteit behoorlijk vol bezet is.

Wim Franckena

van het systeem van arbeidsverhoudingen, terwijl de raden op ondernemingsniveau in beide systemen op geheel verschillende beleidsgebieden betrokken zijn. Dit vindt tevens zijn weerspiegeling in grote verschillen van ideologische aard inzake de positie en het perspectief van de arbeidersklasse. Men kan er niet helemaal onder uit dat de Nederlandse inspraakorganen ontstaan zijn in een traditioneel kapitalistisch stelsel, terwijl de Joegoslavische raden onderdeel zijn van een maatschappij die het socialisme beoogt op te bouwen.

Koopman loopt wel erg makkelijk over alle moeilijkheden heen als hij stelt: „. . . in dit stadium van ons onderzoek kunnen we reeds constateren dat de formele structuur van besluitvormingsprocessen in Joegoslavische en Nederlandse ondernemingen veel punten van overeenkomst vertoont” 8). Deze constatering vindt nauwelijks een basis in de praktijk van beide systemen en is alleen te handhaven op een hoog niveau van abstractie, een niveau dat ook door Koopman wordt gehanteerd. De vergelijking van beide systemen is bij hem gefundeerd in een weinigzeggende definitie van directe democratie als „. . . een stelsel waarbij alle belanghebbenden rechtstreeks aan de besluitvormingsprocessen deelnemen . . .” 9). Indirecte democratie onderscheidt zich daarvan doordat vertegenwoordigingssystemen zijn ingebouwd. De definitie zegt daarom weinig omdat zij

8) Ib., blz. 157.

9) Ib., blz. 157.

nauwelijks een uitgangspunt voor analyse biedt. Het maakt nogal wat uit of men de democratie betreft op het koffiezetapparaat of op de ondernemingsinvesteringen. Zinnvolle vergelijking van de arbeidsverhoudingen in verschillende maatschappijtypen dient volgens ons rekening te houden met de volgende factoren.

a. Het specifieke beleidsgebied waarop men wil vergelijken

Ieder industrieel systeem dient zijn oplossingen te vinden voor drie belangrijke verdelingsproblemen: *de verhouding tussen loonsom en investeringen, de verdeling van de loonsom en de bestemming welke aan de investeringsmiddelen gegeven moet worden.* Kenmerkend voor de positie van het Joegoslavische arbeiderszelfbestuur is dat men op ondernemingsniveau tot een geïntegreerde besluitvorming over deze drie verdelingsproblemen wenst te komen.

Daarmede is ook de kern van veel problemen rond het arbeiderszelfbestuur aangegeven. Doelstellings- en realiseringmogelijkheden liggen vaak ver uit elkaar. De criteria voor de bestemming van investeringsgeld zijn nauwelijks autonoom op ondernemingsniveau vast te stellen. Vaak hebben zij zelfs het karakter van een datum 10). Het ontbreken van een goedlopend centraal planningssysteem vergemakkelijkt niet de taak op ondernemingsniveau een zinnvolle discussie te hebben welke alternatieven er aan investeringsfondsen kunnen worden gegeven. Daarin verschilt het Joegoslavische systeem niet zo vreselijk veel van het Nederlandse.

De besluitvormingsprocedure ten aanzien van de beide andere verdelingsproblemen is wezenlijk verschillend en dientengevolge ook de maatschappelijke processen. De vaststelling van de verhouding tussen loonsom en besparingen vindt in Nederland traditioneel plaats op een zeer gecentraliseerde wijze, zij het dat deze procedure steeds meer een gedecentraliseerd karakter gaat krijgen. In Joegoslavië ziet men juist een omgekeerde beweging. De verdeling van de loonsom is in Nederland een toonbeeld van een weinig geïntegreerde en gedemocratiseerde besluitvorming. Nu de vaststelling van de loonsom in ons land een meer gedecentraliseerd karakter begint te krijgen is het ook niet verwonderlijk dat de weinig democratische procedure van verdeling van de loonsom ook op de tocht komt te staan. De Joegoslavische situatie wijkt hierin nogal wat af van de Nederlandse, dat over de bestemming van de investeringen, de vaststelling van de loonsom en de verdeling van de loonsom een duidelijk geïnstitutionaliseerd systeem van besluitvorming is opgebouwd waaraan een volledig legitieme plaats aan arbeidersvertegenwoordigingen is toegekend.

Instrumenteringsproblemen zoals wij die kennen spelen daardoor een minder grote rol, zeker waar het gaat om de legitimiteit van ieders positie. De maatschappelijke processen die het gevolg zijn van deze constructie zijn echter anders. Het lage niveau van besluitvorming wordt namelijk steeds meer aangevuld door hogere niveaus waar ook afspraken worden gemaakt over lonen, loonverdelingen, e.d.

Samengevat: Er zijn aanmerkelijke verschillen tussen beide systemen in het niveau waarop de beslissingen worden genomen ten aanzien van de genoemde drie verdelingsproblemen, alsook ten aanzien van de mate waarin de besluitvorming over deze problemen een geïntegreerd karakter vertoont. De aard van de processen die hieruit voortvloeien zijn als gevolg daarvan ook anders.

b. Procesondersteunende factoren op ondernemingsniveau

Met procesondersteunende factoren wordt in dit verband vooral gedacht aan de condities waarbinnen inspraaksystemen en arbeidersraden functioneren. Essentieel voor het functioneren van democratische stelsels is onder meer dat er een gelijke toegang is tot informatie, tot deskundigheid, tot middelen om zich van informatie en deskundigheid

te voorzien, tot het ontwikkelen van oppositioneel gedrag e.d. Gemeten aan deze factoren zijn er aanmerkelijke verschillen te constateren tussen de werkwijze van het arbeiderszelfbestuur en de ondernemingsraden. Het zou te ver voeren om er in dit verband op in te gaan. De ondernemingsraden en de arbeidersraden stemmen daarin overeen dat zij niet beschikken over eigen fondsen om onafhankelijke deskundigen uit te nodigen die plannen van directies en bureaus met contravoorstellen kunnen confronteren.

In beide situaties ziet men dat de organen voor inspraak respectievelijk zelfbestuur in grote lijnen zijn aangewezen op de interne deskundigheid. In beide systemen is, ons beperkend tot dit aspect, de kans dus vrij groot dat deskundigen ernaar streven hun eigen opvattingen omtrent het te voeren beleid te proberen door te zetten. In ons onderzoek is dit één van de duidelijk in het oog lopende tekortkomingen in de Joegoslavische situatie, nl. dat deskundigen deze kansen met beide handen aangrijpen, zonder dat controle door de raden van de grond komt.

c. Maatschappelijk politieke ondersteuning van ondernemingsraad en arbeiderszelfbestuur

De mogelijkheid tot het ontwikkelen van een oppositioneel gedrag is onder meer terug te voeren tot de vraag of ondernemingsraden en arbeiderszelfbestuur in staat zijn om voor conflicten met de leiding c.q. deskundigheidsgroeperingen steun te vinden bij de vakbondsorganisatie. In Joegoslavië kan die vraag nog uitgebreid worden tot de rol van de partij. Nog algemener gesteld raakt dit de relatie van organen op ondernemingsniveau met de overige organisaties van de arbeidersbeweging.

Ook hierover kunnen we in het kader van dit artikel slechts kort zijn. Arbeiderszelfbestuur en ondernemingsraden stemmen hierin overeen, dat zij geen programmatisch karakter hebben. Bij de installatie van de gekozen leden wordt niet vastgesteld welke doeleinden door deze organen gesteld worden voor de duur van hun zittingsperiode. Controle vanuit maatschappelijke organisaties op organen op bedrijfsniveau is niet gemakkelijk. We zien in Nederland dat de vakbeweging ernaar streeft de ondernemingsraad binnen haar beleid te gaan betrekken; de afstemmingsproblematiek tussen organen van arbeiderszelfbestuur en politiek-maatschappelijke organisatie is in Joegoslavië bepaald ingewikkelder. Immers, evenmin als de organen van zelfbestuur, hebben partij en vakbonden op ondernemingsniveau een eigen programma. Men weet dan ook doorgaans niet waar men elkaar in moet aanspreken. Duidelijk wordt dit in conflictsituaties, waarbij vakbeweging en partij zelden de kant van het arbeiderszelfbestuur kiezen en meer geneigd zijn om de directie te steunen en sussend op te treden 11).

Conclusies

Koopman is niet erg duidelijk in zijn definitie van democratie, te optimistisch over de vergelijkingsmogelijkheden van Joegoslavië en Nederland en willekeurig in het aangeven van zijn indicatoren van vergelijking. In feite lijkt zijn onderzoek gebaseerd op informatieverstrekking door leiding en deskundigen. Illustratief is de bewijsvoering die althans in het artikel in *ESB* op weinig meer gebaseerd is dan op gesprekken met raadsleden, leidinggevenden en een minister.

Koopman stelt voor om in Nederland te gaan experimenteren met arbeiderszelfbestuur. Het juiste gebied voor experimenten ziet hij bij „... ondernemingen die hun produkt (goed of dienst) zelf rechtstreeks op de markt brengen, een sterke mate van zelffinanciering vertonen of hun middelen

10) R. M. Boonzajer Flaes, ib.

11) N. Jovanov, Le rapport entre la grève comme conflit social et l'autogestion comme système social. In de bundel deel I van het reeds bovengenoemde congres, blz. 62-96.

Permanente educatie in democratie

DRS. C. A. KOOPMAN

De laatste zin van mijn artikel in *ESB* van 21 februari jl., waarin ik enkele aspecten van de democratisering van de onderneming besprak, luidde: „Moge deze discussie ook in Nederland spoedig op gang komen”. Met enige overdrijving kan ik zeggen dat de drukinkt van deze zin nauwelijks droog was toen het stuk van Ramondt en Boonzajer Flaes in mijn brievenbus werd gedeponereerd. Voor de snelheid waarmee beide heren trachten de discussie op gang te brengen ben ik ze dankbaar, al constateer ik met spijt dat hun reactie de nadelige sporen van de snelheid draagt.

De auteurs halen heel veel overhoop. Zoveel, dat ik mij tijdens het lezen ettelijke malen heb afgevraagd of de titel van hun ingezonden stuk niet had moeten luiden: „Wat kunnen we aan Koopman leren?” Het antwoord op die vraag moet luiden: Niet zo erg veel, want wat de beide auteurs schrijven over externe invloeden en vele andere zaken is grotendeels te vinden in ons rapport „Wie beslist er nu eigenlijk?” 1).

Waar het om gaat is dat vrijwel geen van hun argumenten relevant is met betrekking tot het kader waarin mijn artikel werd geschreven. Ik zal trachten dit aan te tonen.

De relevantie van argumenten

Als Ramondt en Boonzajer Flaes beginnen met „In de sociale wetenschappen neemt de vergelijkende studie van maatschappijvormen een betrekkelijk bescheiden plaats in” en even verder zeggen „dat al deze elementen Koopman parten hebben gespeeld in het verslag van zijn vergelijkende studie over de Nederlandse praktijk van industriële democratie en het arbeiderszelfbestuur in enkele Joegoslavische ondernemingen”, demonstrenen ze al dadelijk mijn artikel niet goed te hebben gelezen. Het onderwerp daarvan is namelijk van veel beperkter aard dan de beide auteurs denken of suggereren. Het gaat niet om vergelijken van maatschappelijke systemen — daar zijn we nog lang niet aan toe — maar om het vergelijken van besluitvormingsprocedures binnen Nederlandse en Joegoslavische ondernemingen. Wat Ramondt en Boonzajer Flaes doen, is een artikel, geschreven vanuit de bedrijfsseco-

in belangrijke mate van de overheid ontvangen, zodat het gebied van afzet en financiering geen bottlenecks kunnen ontstaan ...” 12).

Gesteld al dat dit de aangewezen plaatsen zijn — wat doen wij bijv. met die eigenwijze arbeiders die het in een andere situatie ook zouden willen proberen? — dan nog lijkt het nuttig vast te stellen dat dergelijke experimenten zonder de actieve steun van een goed georganiseerde arbeidersklasse geen perspectief hebben. Men hoeft niet de discussie over de Nederlandse arbeidsverhoudingen op de voet te volgen om te kunnen weten dat van werkgeverszijde op dit terrein geen initiatieven zijn te verwachten en dat de weg via de overheid alle risico's van een enorme vertraging met zich mee brengt.

nomische discipline — en dan nog uit de gezichtshoek van de interne organisatie in het bijzonder — beoordelen met argumenten en overwegingen uit een andere discipline, de sociologie. En dat is voor wetenschappers een fundamentele fout.

Ik weet niet of de wijsbegeerte van de wetsidee nog aan de Vrije Universiteit wordt onderwezen, maar in de terminologie van deze filosofie hebben de auteurs het sociale aspect en het economische aspect niet voldoende onderscheiden. Want de verbanden met de andere wetskringen lossen een kring niet op in andere modaliteiten, ontnemen hem niet het eigen karakter 2).

De probleemstelling

Ik zal trachten de probleemstelling van mijn artikel wat nader toe te lichten. Toen wij in 1971 met vijf docenten en tien studenten van de Universiteit van Amsterdam bezig waren met een literatuuronderzoek over het arbeiderszelfbestuur in Joegoslavië bleek ons al spoedig dat in de internationale literatuur tal van aspecten meer of minder uitvoerig werden behandeld, maar dat aan de studie van besluitvormingsprocessen binnen gedemocratiseerde ondernemingen nauwelijks aandacht was besteed. Daarom meenden wij nuttig werk te verrichten door te trachten deze lacune op te vullen en wat meer te weten te komen over besluitvormingsprocessen. Uit deze overweging is tenslotte het gemeenschappelijk onderzoekproject van Amsterdam en Zagreb voortgevloeid. In de door onze universitaire instituten samen opgestelde beschrijving van het project staat: „A comparative study of decision making applied to some specific planning decisions” en wordt de eerste fase van het onderzoek als volgt aangeduid: „Description of the formal planning procedure in general”.

Het zal duidelijk zijn dat bestudering van de formele struc-

-
- 1) *Wie beslist er nu eigenlijk?*, Universiteit van Amsterdam, 1971.
2) J. M. Spier, *Inleiding in de Wijsbegeerte der Wetsidee*, Kampen, 1950, blz. 67.

Wat dat betreft valt er iets te leren over de lange weg van de huidige Wet op de Ondernemingsraden, die qua conceptie met het arbeiderszelfbestuur overigens niets gemeen heeft. Ook de conclusie van Koopman is gebaseerd op een impliciet gehouden veronderstelling in zijn analyse, nl. dat het arbeiderszelfbestuur niet de steun behoeft van een goed georganiseerde arbeidersklasse.

Rob Boonzajer Flaes
Joop Ramondt

12) *Ib.*, blz. 158.

tuur van beslissingsprocedures in eerste aanleg abstraheert van externe factoren, waarmee Ramondt en Boonzajer Flaes nu juist zo kwistig omspringen en dat de eerste fase van ons onderzoek dus statisch van karakter is. In het algemeen worden planningprocedures eerst dynamisch van karakter door externe invloeden. De ironie van het lot wil dan ook dat als Ramondt en Boonzajer Flaes mij verwijten dat mijn aanpak statisch en formalistisch is, zij er blijk van geven — zij het ongewild — mijn artikel op dit punt te hebben begrepen: het gaat om de formele structuur van interne beslissingsprocessen.

Met deze woorden zou ik mijn naschrift kunnen besluiten omdat, uitgaande van het misverstand van beide auteurs, hun argumentatie als niet relevant met betrekking tot de inhoud van mijn artikel terzijde kan worden geschoven, ware het niet dat zij menen mij op een aantal slordigheden en onjuistheden te moeten betrappen. Omdat de auteurs naar mijn mening ook hierbij diverse malen blijk geven van slordig lezen, maak ik de volgende kanttekeningen.

Kanttekeningen

1. In mijn artikel schreef ik dat men bij de totstandkoming van de Wet op de Ondernemingsraden *te weinig rekening heeft gehouden* met de omstandigheid dat in grotere en grote ondernemingen een aantal bestuurslagen kan worden onderscheiden.

Ramondt en Boonzajer Flaes zeggen naar aanleiding daarvan: „De opmerking dat de wetgever *geen aandacht gehad zou hebben* voor de diverse bestuurslagen in de onderneming doet vermoeden dat Koopman de discussie over deze problematiek niet heeft gevolgd”. Beide auteurs menen dat wat in „gewichtige colleges” als de Commissie Verdam, de SER en het parlement naar voren is gekomen voor de geïnteresseerde wetenschapper regelmatig via de pers e.d. te vernemen valt. Afgezien van de vraag of de pers nu altijd de meest geschikte informatiebron voor wetenschappers is, kan ik beide heren ten aanzien van de mate waarin ik informatie ontvangen verwerk volledig geruststellen. Als lid van een der door hen genoemde „gewichtige colleges” verkeer ik in een bevoorrechte positie en ontvang de informatie uit de eerste hand. Waar het hier echter om gaat is dat Ramondt en Boonzajer Flaes niet goed hebben gelezen. In mijn artikel staat niet dat de wetgever geen aandacht heeft gehad voor de bestuurslagen, maar dat de wetgever er geen rekening mee heeft gehouden. Iedereen die lezen kan, is in staat te constateren dat de Wet op de Ondernemingsraden inderdaad vrijwel geen rekening houdt met bestuurslagen.

Ik mag niet nalaten melding te maken van een brief die ik naar aanleiding van mijn artikel ontving van Mr. J. B. F. van Hasselt, hoofd van de afdeling Ondernemingsraden van het Ministerie van Sociale Zaken. De heer Van Hasselt verwijst naar artikel 2 lid 4 van de Wet op de Ondernemingsraden. Eerlijkheidshalve moet ik toegeven dat het niet geheel correct was wel artikel 2 lid 3, maar niet lid 4 in mijn artikel te citeren. Dit vierde lid luidt als volgt:

„De bedrijfscommissie kan, indien dit haar voor een goede toepassing van deze wet wenselijk voorkomt, op verzoek van een ondernemer of van in een onderneming werkzame personen bepalen, zo nodig in afwijking van het derde lid, dat door haar aangewezen onderdelen van de betrokken onderneming, hetzij op zichzelf, hetzij met een of meer andere onderdelen van die onderneming, voor de toepassing van het eerste lid als afzonderlijke ondernemingen moeten worden aangemerkt”.

De heer Van Hasselt citeert in zijn brief de volgende zinnen uit de publikatie van zijn ministerie, getiteld *De Wet op de Ondernemingsraden, Kort Bestek*.

„Deze laatste bepaling is zo ruim geredigeerd, dat ze ook toegepast kan worden op ondernemingen waarvan alle onderdelen binnen één gemeente op dezelfde plaats werkzaam zijn. Ook van die ondernemingen kunnen dus, als dat op grond van de werkzaamheden in die onderdelen gewenst is, bepaalde onderdelen worden afgesplitst en tot onderneming in de zin van de wet worden gemaakt”.

Noch art. 2 lid 4, noch het citaat uit *Kort Bestek* is echter in staat de door mij genoemde bezwaren weg te nemen. Want het afsplitsen van bepaalde onderdelen en tot onderneming in de zin van de wet maken is nog altijd iets anders dan het scheppen van een gelaagd gestructureerd geheel met democratie aan de basis. En dat vormde de kern van mijn betoog. Mijn mening dat de Wet op de Ondernemingsraden structureert vanuit de top en niet vanuit de basis handhaaft ik dan ook vooralsnog. Artikel 2 lid 4 moet naar mijn mening niet gezien worden als een regel die de intenties van de wet tot uitdrukking brengt, maar als een soort „ontsnappingsclausule” die, dat wil ik toegeven, misschien enkele voorzichtige experimenten mogelijk maakt.

2. Ramondt en Boonzajer Flaes menen dat ik met betrekking tot een aantal punten slordig omspring en onjuiste informatie verstrek. Het zijn de volgende punten.

a. Zij menen dat ik verzuimd heb onderscheid te maken tussen directe en indirecte organen van zelfbestuur. Dat onderscheid is mij natuurlijk bekend. Maar dan dient ook onderscheid te worden gemaakt tussen de fase waarin de besluiten worden gevormd en die waarin ze worden uitgevoerd 3). Welnu, in de fase van de besluitvorming — en daar handelt mijn artikel over — spelen de directe organen de hoofdrol. In Sisak Steelworks omvat het aantal participanten in de besluitvormende fase van de planningprocedure praktisch alle werkers van de onderneming, namelijk 40 vergaderingen van werkers in de Oours met 8.650 leden in totaal.

b. Ramondt en Boonzajer Flaes zeggen dat de aanwezigheid van partij en vakbeweging op ondernemingsniveau door mij zijn veronachtzaamd. In het voorgaande heeft de lezer reeds kunnen vernemen dat deze invloeden niet zijn veronachtzaamd — ze worden besproken in ons rapport van 1971 (zie voetnoot 1) — maar dat van deze invloeden bewust is geabstraheerd om de formele structuur van de beslissingsprocedures beter te onderkennen.

c. Ramondt en Boonzajer Flaes menen dat ik het historische proces geweld aan doe met de opmerking dat de Joegoslaven door de nood gedrongen op ondernemingsniveau tot vormen van indirecte democratie *zijn overgegaan*. De woorden „zijn overgegaan” suggereren dat het hier handelt om een historisch proces. In werkelijkheid schreef ik dat de Joegoslaven — door de nood gedwongen — *hebben gekozen* voor indirecte democratie op de hogere niveaus dan de Oours en dat heeft met een historisch proces niets uitstaande. Het zal de auteurs bekend zijn dat velen in Joegoslavië zeer bevreesd zijn voor het ontstaan van machtsconcentraties binnen de onderneming. Zij zouden daarom de voorkeur geven aan directe democratie op alle niveaus. Onder andere Prof. Gorupić heeft zich in die zin uitgelaten. Maar omdat men hiervan grote moeilijkheden verwacht met betrekking tot het verloop van de besluitvormingsprocedures, kiest men op deze hogere niveaus, ter wille van de efficiency, voor vertegenwoordigende democratie. Het is dus inderdaad een keuze uit nood.

d. Ramondt en Boonzajer Flaes zeggen dat de monopolistische structuren met betrekking tot de financiering eerst na 1966 op gang zouden zijn gekomen. Dat is onjuist. Ze bestonden reeds vóór 1949 en ook in de periode 1949 tot 1966. Deborah D. Milenkovitch zegt over de periode 1954 tot 1960 onder meer: „Of the federal organs, the greatest direct influences over the firm appear through the banking system, especially that part of it providing investment credits” 4). Wel is de constatering juist dat deze monopolistische invloeden na 1966 helaas niet zijn afgenomen, maar integendeel zijn toegenomen en een ernstige bedreiging vormen voor de intenties van het

3) Th. P. van Hoorn en C. A. Koopman, De planningprocedure in een Joegoslavische onderneming met arbeiderszelfbestuur, *ESB*, 27 oktober 1971, blz. 954.

4) Deborah D. Milenkovitch, Plan and Market in Yugoslav Economic Thought, New Haven and Londen, 1971, blz. 113.

zelfbestuur. Maar dit laatste heb ik in mijn artikel duidelijk naar voren gebracht.

3. Ramondt en Boonzajer Flaes geven een uitvoerige verhandeling over de organen die een rol spelen bij het zelfbestuur. Ze zijn ook beschreven in ons meermalen genoemde rapport. Na mijn voorgaande opmerkingen over de relevantie van een aantal argumenten acht ik mij ontslagen van de verplichting er nader op in te gaan.

4. Ramondt en Boonzajer Flaes schrijven dat mijn definities van directe en indirecte democratie niet duidelijk zijn. Het wezenlijke verschil tussen directe en indirecte democratie is naar mijn mening dat in het ene stelsel de werkers rechtstreeks, in het andere stelsel via vertegenwoordigers aan de besluitvormingsprocessen deelnemen. Nu weet ik wel dat beide stelsels ook nog andere aspecten vertonen en dat daarom mijn definitie onvolledig is. Ik geef er echter de voorkeur aan een definitie te hanteren die het wezenlijke verschil met betrekking tot de problematiek in kwestie duidelijk weergeeft en misschien 90% van de gevallen dekt, boven het gebruik van definities die „volledig” zijn en daardoor onduidelijk en moeilijk hanteerbaar worden. Ik dacht dus dat mijn definities, hoewel niet geheel volledig, wel volkomen duidelijk mijn bedoeling tot uitdrukking brachten.

5. Ramondt en Boonzajer Flaes merken op dat ons onderzoek gebaseerd is op twee ondernemingen. Dit is niet juist. Er zijn door ons twee ondernemingen bezocht. Maar het onderzoek is mede gebaseerd op de inbreng van het Instituut za Drustveno Upravljanje, dat tal van experimenten heeft geëntameerd en begeleid, zoals onze inbreng mede bestaat uit onze ervaringen in Nederlandse ondernemingen. Het voordeel van samenwerking is juist dat het totale ervaringsgebied wordt vergroot. In dit verband verwijs ik naar een publikatie in 1972 van het met ons samenwerkende instituut in Zagreb, ter gelegenheid van de twintigste verjaardag van het zelfbestuur en het tweede congres van zelfbestuurders van Joegoslavië, getiteld *Anthology of Works 1960-1970* 5). Uit dit 760 pagina's tellende rapport blijkt de grote ervaring van dit instituut op het gebied van het zelfbestuur.

6. Ramondt en Boonzajer Flaes menen dat ik erg gemakkelijk over alle moeilijkheden heenloop als ik in dit stadium van ons onderzoek constateer dat de formele structuur van besluitvormingsprocessen in Joegoslavische en Nederlandse ondernemingen veel punten van overeenkomst vertoont. Ze zien daarbij over het hoofd dat in beide landen experts in die procedures een zo belangrijke rol spelen bij het verzamelen, ordenen, verwerken en interpreteren van interne en externe gegevens, dat daarmee de beslissingsruimte van de besluitvormende instanties sterk wordt beperkt. Het eigenlijke beslissen bestaat dikwijls uit de keus tussen door experts uitgewerkte alternatieven. In een gemeenschappelijk rapport van het Instituut za Drustveno Upravljanje te Zagreb en het Instituut voor Bedrijfseconomie en Accountancy te Amsterdam zal deze problematiek te zijner tijd diepgaand worden geanalyseerd. Natuurlijk is er wel verschil met betrekking tot het niveau waarop de beslissingen worden genomen. Dat zal in de Nederlandse structuur in het algemeen het topniveau zijn als

het om bijv. de strategische planning gaat. Daar veranderen de ondernemingsraden niets aan en kunnen ze binnen de bestaande wetgeving niets veranderen.

De conclusies

Aan het slot van mijn naschrift wil ik de drie — voorzichtige — conclusies die ik in mijn artikel trok nog eens onder elkaar zetten.

1. De Wet op de Ondernemingsraden introduceert geen beslissingsmogelijkheden aan de basis van de ondernemingsstructuur en is daarom een onbruikbaar instrument om de onderneming zodanig te democratiseren dat zij kan dienen als complement op de parlementaire democratie, zoals ik dat in mijn artikel omschreef.
2. Beslissingsrecht aan de basis staat en valt met goede informatieverstrekking aan de basisorganen.
3. Experimenten hebben weinig zin waar sterk versturende externe factoren werkzaam zijn.

Hoe weinig relevant de argumentatie van Ramondt en Boonzajer Flaes is, blijkt uit het feit dat na hun uitvoerige betoog deze conclusies nog volledig overeind staan. Wat ze hebben bestreden waren niet mijn argumenten, maar eigen gevolgtrekkingen die grotendeels door „hineininterpretieren” waren verkregen.

Slotopmerking

In het algemeen hecht ik niet zo veel waarde aan discussies in de onderhavige trant. Ze werpen gewoonlijk weinig vruchten af voor de wetenschap omdat iedereen gelijk wil hebben en daardoor het gevaar loopt gevangen te blijven in het eigen gedachtensysteem. Wetenschappelijk gezien lijkt het mij van groter waarde dat de problematiek van de democratisering van de onderneming gecoördineerd wordt benaderd vanuit de verschillende disciplines, waarbij ik vooral denk aan de sociale economie, de bedrijfseconomie en de sociologie.

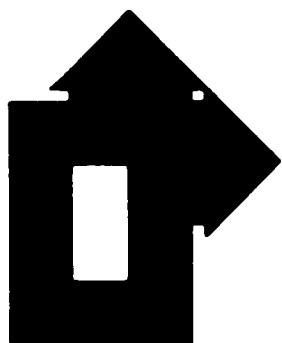
Hiermee kan een begin worden gemaakt in gesprekken waarin kennis kan worden genomen van de problemen van elkanders benaderingswijze en de eigen-aardige aspecten van elkanders vakgebied, om zodoende de mogelijkheid om sociaal-economische stelsels te vergelijken een stap dichterbij te brengen door de analyse van elementen van zodanige systemen. Een permanente discussie op dit gebied zou zeer waardevol zijn en daarom ben ik tot zulke gedachtenwisselingen gaarne bereid.

C.A. Koopman

5) Institute for Social Government, *Anthology of Works 1960-1970*, Zagreb, 1972.

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds ESB in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:
ADVERTENTIE-AFDELING ESB, POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (010) 26 02 60

Multinationaal kapitaal

A. F. VAN ZWEEDEN

In het begin van de jaren zestig schreef de Duitse marketingdeskundige Herbert Gross in zijn boek *Neue Ideen in der Wirtschaft* (titel van de bij Samsom verschenen Nederlandse vertaling *Verkopen vandaag*) in uitbundige termen over mondiaal opererende ondernemers. Naar het voorbeeld van de grote Amerikaanse ondernemingen, die toen al ruimschoots gebruik maakten van de eigenaardige mobiele eigenschappen van het kapitaal en van management-technieken, gaf hij zijn lezers, in de eerste plaats Duitse ondernemers, het advies „globaal” te gaan denken om hun assortiment en hun productie te rationaliseren. Gross vatte die nieuwe visie samen onder het begrip „wereld-economische arbeidsverdeling”, waarmee hij duidelijk liet uitkomen dat het ging om het profiteren van verschillen in produktiviteit en loonkosten in tegenstelling tot een vroegere periode toen natuurlijke bodemverschillen meer de aanleiding vormden tot overzeese expansie.

Een decennium later heeft het multinationale ondernemerschap zich zo sterk uitgebreid, dat de Verenigde Naties het nodig hebben geoordeeld een commissie van deskundigen te vormen waarvan Dr. Sicco Mansholt lid is en die de opdracht heeft gekregen een onderzoek in te stellen naar de invloed en de praktijken van de grote multinationale concerns om daarmee een internationale gedragscode voor te bereiden.

De vakbeweging was al wat eerder gealarmeerd door de wereldwijde machtsontplooiing van ondernemingen en gaf daar blijk van op een in juni 1971 gehouden wereldconferentie die als onderwerp had „De uitdaging van de multinationale maatschappijen”.

Een van 17 tot 19 mei jl. georganiseerd internationaal symposium over „Multinationale ondernemingen en vakbeweging” (onder auspiciën van de drie vakcentrales en het Studiecentrum voor Vredesvraagstukken van de Katholieke Universiteit van Nijmegen) bewees dat de internationale vakbeweging nog niet ver gevorderd is met het organiseren van een tegenmacht.

Coincidentie van een aantal ontwikke-

lingen moet er de oorzaak van zijn, dat de multinationale ondernemingen in het centrum van de politieke en syndicale belangstelling zijn komen te staan. De wereldinflatie, de crisis in het internationale monetaire stelsel, bedenkelijke politieke manipulaties tegen landen als Chili en Cuba, verlies van werkgelegenheid in de dure industrielanden zijn recente verschijnselen die het wantrouwen in de moeilijk grijpbare operaties van het internationale kapitaal versterken. Nationale regeringen hebben nauwelijks iets tegenover de vooral in de jaren zestig snel gegroeide macht van de multinationale concerns kunnen stellen.

De betrekkelijke onmacht van de vakbeweging is heel goed verklaarbaar uit de nationale beperktheid van vakverenigingen die hun aandacht volledig moeten concentreren op collectieve onderhandelingen die zich tot de landsgrenzen beperken en uit de onderlinge organisatorische, ideologische en politieke tegenstellingen. Dit zijn allemaal beperkingen waar het kapitaal en de technologie geen last van hebben en die internationaal opererende ondernemers zelfs kunnen uitbuiten om werknemers in verschillende landen tegen elkaar uit te spelen.

Het Nijmeegse symposium is niet toegekomen aan een uitgewerkt programma van actie voor de internationale vakbeweging. Dit is allerminst bedoeld als een verwijt, want, hoeveel kritiek praktisch denkende vakbondsleiders ook konden hebben op de theoretische discussies, het ging er bij dit symposium toch in de eerste plaats om wetenschappers en vakbondsmensen van gedachten te laten wisselen over een verschijnsel waar de wetenschap theoretisch nog nauwelijks vat op heeft en waartegen de vakbeweging zich nog niet doeltreffend heeft weten te organiseren. Beter gearticuleerd wantrouwen zou een resultaat van het symposium kunnen worden genoemd, een nogal negatieve conclusie, maar wie wil beginnen zich tegen iets af te zetten, moet zich wel kritisch opstellen.

Bij dit soort benaderingen geeft het marxisme een bruikbaar handvat.

Elmar Altvater, hoogleraar aan de Vrije Universiteit van Berlijn, behandelde de multinationale onderneming geheel in het voetspoor van Marx als een kapitaal-eenheid, die als alle kapitaal, onderworpen is aan de tegenstrijdigheden in de kapitalistische produktiewijze, die zij door haar activiteiten zelf produceert.

Altvater leende ook bij een andere, hedendaagse criticus van het internationale kapitalisme, Charles Levinson, die in het gebruik van de „cash flow” als maatstaf van succes in plaats van de maximale winst na afschrijvingen, een nieuwe strategie van internationaal opererende concerns ziet. De „cash flow” kan immers worden vergroot door vermindering van het relatieve aandeel in de „kosten” van lonen, dividenden en belastingen. De internationale mobiliteit van het kapitaal maakt het mogelijk van deze voor nationaal opererende ondernemingen meestal vaststaande grootheden variabelen te maken. De kracht van de multinationale onderneming ligt juist in het profiteren van rente- en loonverschillen en van fiscale voordelen. Altvater paste de door Marx geschetste kapitaalkringloop ook toe op de multinationale onderneming. Die kringloop doorloopt de volgende stadia:

1. het door kapitalisten voorgeschoten kapitaal wordt gebruikt voor de aankoop van produktiemiddelen en kapitaal. Voorwaarden voor het mondiaal disponeren zijn inwisselbaarheid van de valuta's en een goed functionerend internationaal monetair systeem;
2. de produktiemiddelen en arbeidskrachten worden met het oog op de productie van meerwaarde in verschillende landen gecombineerd (de internationale arbeidsverdeling en organisatie van de productie die Gross zo warm aanbeval en waar, voor de vakbonden, ook achilleshielen kunnen worden opgespoord);
3. het resultaat van de vele productieprocessen in verschillende landen is het voor verkoop beschikbaar warenkapitaal waarin de meerwaarde in de vorm van waren is vervat en dat terecht komt bij één winstcentrum.

De tegenstrijdigheden die marxistische

Internationale monetaire problemen in Oost-Europa

IR. F. PINDAK
DRS. R. WETSTEYN

In deze kroniek wordt enige aandacht besteed aan de financiële vraagstukken in de Comecon. Deze zijn van groot gewicht, niet alleen met betrekking tot de binnenlandse hervormingen, maar ook voor de toekomst van de Oost-europese integratie en van de economische Oost-West-betrekkingen.

Financiële transacties tussen Oosteuropese landen onderling

Hoewel de staatsbegroting nog steeds de belangrijkste trechter is voor alle geldstromen in de centraal geleide economie en de belangrijkste component van het systeem van financiële planning, neemt de rol van het bankwezen met het voortschrijden van de hervormingen gestaag toe. Het traditionele monetaire model in Oost-Europa is het systeem van de monobank. Dit systeem wordt beheerst door de centrale bank en een aantal gespecialiseerde banken. De centrale bank combineert haar zorg voor de maatschappelijke geldvoorraad en voor de overheidsbegrotingen met de voor centraal geleide economieën relevante handelsbankfuncties. De centrale

bank is in alle opzichten monopolist. Hij bezit het monopolie voor de uitgifte van bankbiljetten, voor het beheer over alle financiën van centrale en lagere overheden, voor de alledaagse verrekenings-transacties op het terrein van de planuitvoering, voor de kredietverlening en voor de handel in vreemde valuta.

De gespecialiseerde banken bewegen zich ieder als monopolist, op scherp afgebakende terreinen, zoals de investeringsbanken op het terrein van de uitbetaling van de investeringsfondsen uit de staatsbegroting en de landbouwbanken op het terrein van de agrarische financiën. De bank voor niet-zakelijke transacties verzorgt de unilaterale overmakingen van personele inkomensbestanddelen uit of naar het buitenland. Sinds het begin van de jaren zestig is het lopende betalingsverkeer met het buitenland ondergebracht in de bank voor buitenlandse handel. Organisatorisch zijn deze gespecialiseerde banken in het monobankstelsel niet te beschouwen als afdelingen van de centrale bank. Evenzo is de centrale bank in de centraal geleide economie niet meer ondergeschikt aan het Ministerie van Financiën.

Wat de financiële transacties tussen de

Oosteuropese landen betreft, zijn er drie soorten transacties te onderscheiden.

1. *Het verrekeningsstelsel voor handelstransacties*

Tussen de Oosteuropese landen vindt nog steeds bilaterale verrekening plaats en wel volgens het systeem van de „versnelde verrekening”. Volgens dit systeem wordt de exportorganisatie door de eigen staatsbank betaald op het moment waarop de goederen de grens overschrijden en wordt de rekening die de staatsbank van de importeur bij eerstgenoemde bank heeft, gedebiteerd. De centrale bank van de importeur crediteert op zijn beurt de rekening van de centrale bank van de exporteur en debiteert de rekening die de importorganisatie er heeft.

Er zijn in het verleden verschillende pogingen gedaan tot multilateralisatie: in 1957, 1964 en 1971. De overeenkomst van 1957 was van zeer geringe betekenis en van 1957 tot 1964 werd slechts 1,5% van de intra-Comecon handel multilateraal verrekend. De poging van 1964 was van meer gewicht. Zij leidde tot de oprichting van de Internationale Bank voor Economische Samenwerking (IBEC) en de instelling van de zgn. transferabele roebel. De transferabele roebel is niet convertibel, noch in goud, noch in westerse of Oosteuropese valuta, met inbegrip van de normale roebel. Hij is een rekenenheid.

Aangezien de prijsstelsels van de verschillende Oosteuropese landen onderling als los zand aan elkaar hangen, hebben zij gescheiden ontwikkelingen doorgemaakt. Een overschot op de betalingsbalans tussen bijv. Tsjechoslowakije en Bulgarije, al of niet omgerekend in transferabele roebels, kan niet dan na onderlinge overeenstemming gebruikt worden om bijv. het deficit tussen Tsjechoslowakije en Oost-Duitsland te compenseren. De Oost Duitsers zouden de overdracht van zo'n vordering inferieur achten ten opzichte van hun mogelijke lopende schuld aan andere landen. Juist door de divergerende prijsstelsels is de ene transferabele roebel de

economen in het kapitalisme opmerken, komen op vergrote schaal tot uiting in het geïnternationaliseerde kapitaal. Een daarvan is op het symposium door de Italiaan Somaini gesignaleerd. Indien het waar is dat vele multinationale ondernemingen verantwoordelijk zijn voor een groot deel van de kapitaalverplaatsingen die oorzaak waren van de dollar-devaluaties, dan kan worden vastgesteld, dat deze multinationals zelf hebben bijgedragen tot de golf van economisch nationalisme in plaats van een element te zijn van internationale integratie.

Wie bezwaren heeft tegen de marxistische terminologie en denkmethode, bedenke dat het begrippenapparaat waarvan economen zich plagen te be-

dienen tekortschiet bij het doorgronden van economische ontwikkelingen waarin geen evenwichtsmechanismen aan het werk zijn, maar waaraan machtsvorming ten grondslag ligt. Geen prijstheorie houdt het tegen de prijspolitieke machinaties van multinationale ondernemingen, die vanuit één machts- en winstcentrum hun kapitalen renderend trachten te maken door in sterk uiteenlopende markten te opereren. Concurrentie op mondiale schaal is geen prijsconcurrentie, maar directe onderlinge concurrentie van het kapitaal zelf, zoals de Amsterdamse socioloog Ad Teulings naar aanleiding van het geval Enka-Breda vaststelde.

A. F. van Zweeden

andere niet. Multilaterale verrekening kan alleen maar plaatsvinden voor zover elk van de landen van de equivalentie van de te verrekenen saldi overtuigd is; er moet dus voortdurend over worden onderhandeld.

Het in 1971 gepubliceerde Kompleksnaja Programma voor de Comecon, dat nieuwe doeleinden stelt m.b.t. multilateralisatie en convertibiliteit, roept opnieuw op tot onmiddellijke maatregelen ten behoeve van de invoering van multilaterale verrekening van alle soorten handelstransacties in het intra-Comecon verkeer. Daarmee wordt gezinspeeld op de huidige onbevredigende situatie van administratieve schijn-multilateralisatie.

2. Lange-termijn-ontwikkelingskredieten

Deze kredieten zijn de enige kapitaaltransacties binnen de Comecon, aangezien permanente vormen van multinationale investeringen tot de uitzonderingen behoren. Deze kredieten zijn intergouvernementeel van karakter, d.w.z. het bankwezen speelt een ondergeschikte rol. Ze zijn gebonden leningen, aangezien de overdracht in natura plaatsvindt, in goederen; waarbij we maar afzien van de prijscomplicaties. Terugbetaling en rentebetaling geschiedt evenzeer in natura, er is dus ook sprake van gebonden terugbetaling. De belangrijkste crediteur in Oost-Europa is Tsjechoslowakije, terwijl Polen, Roemenië en Bulgarije de belangrijkste ontvangende landen zijn.

Toen in 1970 de Internationale Investeringsbank werd opgericht, zette de Comecon een institutionele stap in de richting van socialistische internationale arbeidsverdeling. Deze bank organiseert de financiering van intergouvernementele projecten in het kader van specialisatie binnen de Comecon, verbreding van de grondstoffenbasis in de Comecon en de industriële samenwerking tussen Oosteuropese landen.

3. De niet-zakelijke transacties

Het overmaken van particuliere inkomensbestanddelen wordt in het ontvangende land automatisch gevolgd door conversie in de nationale valuta tegen speciale koersen of, in nauw omschreven gevallen, in betaalbonnen waarmee in speciale winkels schaarse consumptiegoederen kunnen worden gekocht. Ingezetenen mogen geen deviezen in bezit hebben. Het overgrote deel van de omzet van deze winkels komt echter voort uit bestedingen op grond van besparingen door ingezetenen op hun salarissen in vreemde valuta (diplomaten, VN-vertegenwoordigers) en op de toelagen in vreemde valuta voor buitenlandse dienstreizen van ambtenaren.

Financiële transacties tussen Oost en West

Wat de transacties met markteconomieën betreft, getroosten de Oosteuropese landen zich grote moeite om de indruk te wekken, dat op het gebied van de buitenlandse handel hun centrale bank en banken voor de buitenlandse handel volgens dezelfde beginselen werken als elke westerse centrale bank en particuliere handelsbank. Hoewel de Oosteuropese banken in hun contacten met het westen als welhaast vanzelfsprekend de westerse banktaal hanteren, bezitten de Oost-West-transacties een aantal specifieke karaktertrekken. Deze hangen samen met de beginselen van de centraal geleide economie.

Het meest opvallende kenmerk is de structurele inconvertibiliteit van Oosteuropese valuta's. Twee factoren zijn hiervoor verantwoordelijk. In de eerste plaats hebben de Oosteuropese regeringen destijds onrealistisch hoge wisselkoersen vastgesteld, luidend in goud, maar accepteerden niet de verplichting hun geldeenheden omwisselbaar te maken in goud of convertibele valuta's. In de tweede plaats is het niet-ingezetenen verboden Oosteuropese valuta aan te houden. Westerse bedrijven hebben hieraan ook geen enkele behoefte, omdat het Oosteuropese geld geen enkele beschikkingsmacht geeft over Oosteuropese goederen.

Het centrale monopolie voor de buitenlandse handel en het stelsel van quota's en andere non-tarifaire handelsbelemmeringen zijn de directe oorzaken achter deze goederen-inconvertibiliteit. Als gevolg van deze inconvertibiliteit worden alle Oost-West-transacties verricht in westerse valuta's. Nauw verweven met de inconvertibiliteit is het systeem van bilaterale verrekening dat nog steeds het betalingsverkeer met het westen beheerst. De Oosteuropese planners staan niet toe, dat een eventueel betalingsbalanstekort leidt tot ongedifferentieerde claims op de binnenlandse productie. Westerse regeringen zijn als gevolg hiervan op hun beurt in principe niet bereid een eventueel westerse ex-ante deficit eenzijdig te voldoen in vrij besteedbare convertibele valuta's. De intergouvernementele handelsovereenkomsten hebben daardoor in beginsel het karakter van evenwichtige ruilhandel.

De tegenhanger van deze handelsovereenkomsten worden gevormd door de financiële overeenkomsten. Zo zijn in de Franco-Russische handelsovereenkomst van 1970 de financiële vraagstukken geregeld in een afzonderlijk bilateraal financieel akkoord. Dit akkoord voorziet niet alleen in de financiering van grote projecten, maar ook in bijstand voor de Sowjetrussische betalingsbalans. Aan de ene kant verbeteren dergelijke intergouvernemen-

tele overeenkomsten het handelsklimaat voor de westerse bedrijven in hun contacten met Oost-Europa, maar anderzijds verminderen dergelijke akkoorden voor de Oosteuropese autoriteiten de noodzaak tot hervorming van het monopolistische, bureaucratische buitenlandse handels- en betalingsverkeer.

Sinds in 1963 de westerse kredietpolitiek werd geliberaliseerd, spelen de westerse kredieten een belangrijke rol in de ontwikkeling van de Oost-West-handel. Volgens Wilczynski ¹⁾ beliepen in 1968 de westerse kredieten op de export naar Oost-Europa al meer dan \$ 1,7 mrd. Nadien is de kredietverlening voornamelijk toegenomen als gevolg van „joint ventures”. Meer dan een kwart van de westerse export naar Oost-Europa wordt met krediet gefinancierd. Op hun beurt spelen Oosteuropese kredieten een belangrijke rol bij de handel met ontwikkelingslanden. Wegens de inconvertibiliteit van Oosteuropese valuta's geschiedt de terugbetaling in natura, d.w.z. in uitvoer van produkten uit ontwikkelingslanden. Ook worden de vorderingen op ontwikkelingslanden verkocht aan westerse banken.

De westerse kredieten laten zich in drie typen onderscheiden. Korte en middellange-termijnkredieten (van 6 maanden tot 5 jaar), in het kader van de intergouvernementele handelsovereenkomsten. Tot het midden van de jaren zestig was dit de enige vorm van kredietverlening. Daar is bijgekomen het lange-termijn-krediet, dat is gekoppeld aan grote individuele projecten en dat verband houdt met de enorme Oosteuropese vraag naar westerse kapitaalgoederen en de structurele betalingsbalansproblemen in Oost-Europa. Sinds 1971 plaatsen vooral de Russische banken in het westen en de twee Comecon-banken ook ongebonden leningen op de euro-dollar-markt.

De rol van westerse kredieten

De geweldige toename in de westerse kredieten aan Oost-Europa is onder meer mogelijk geworden door de opmerkelijke liberalisering van de westerse kredietpolitiek. Het belangrijkste aspect hiervan is de uitbreiding van de overheidsgaranties sinds het midden van de jaren zestig van de West-Zuid-handel tot de Oost-West-handel. Deze garanties omvatten middellange- zowel als lange-termijnkredieten. Daarnaast is van belang de versoepeling in de kredietvoorwaarden, met name de lagere rentevoet.

Ook deed een wezenlijk kenmerk van de intra-Comecon-kredietverlening en

1) J. Wilczynski, *The economics and politics of East-West trade*, Londen, 1969, blz. 226 e.v.

van het hulp- en handelsverkeer tussen Oost en Zuid zijn intrede in de Oost-West-betrekkingen, namelijk het beginsel van de terugbetaling in natura. De lange-termijnkredieten worden dan afgelost met de produkten van het gefinancierde project. Hoewel er al lange tijd lange-termijnoverheidskredieten worden verleend, betekenen de kredieten op basis van terugbetaling in natura een doorbraak in de kredietverlening. Deze vorm van kredietverlening vindt thans zijn hoogtepunt in de westerse kredieten voor het openleggen van de Siberische natuurlijke hulpbronnen.

Het sleutelvraagstuk bij de terugbetaling in natura is steeds het probleem van de prijzen voor de produkten waarmee wordt terugbetaald. Hierover is niets bekend. De meest spectaculaire projecten in dit verband zijn het pijpleidingenproject, het polyethyleenproject en het Kursk staalproject van de Duitsers, het kunstmestproject van de Amerikaanse Occidental Petroleum Corporation, het Amerikaanse aardgasproject in Jakutië en het olieproject in Tjumen. Japan neemt ook deel aan de twee laatste projecten. Daarnaast gaat Japan assisteren bij de ontwikkeling van de Siberische houtindustrie en de aanleg van de haven van Nachodka, in de buurt van Wladiwostok. De projecten te Kursk, in Tjumen en in Jakutië vereisen te zamen ongeveer \$ 5 mrd. aan westerse investeringsmiddelen. Het grootste project ooit door een enkel bedrijf ondernomen is het Occidental kunstmestproject. De leveringen aan kapitaalgoederen en kunstmest (als terugbetaling) strekken zich uit over een periode van 20 jaar en vergen \$ 8 mrd.

Een andere vorm van westerse kredietverlening, die geheel vanuit West-Europa wordt gereguleerd, is de ongebonden banklening op middellange en lange termijn. Via de Russische banken in West-Europa heeft de Sowjetunie van oudsher toegang tot de westerse kapitaalmarkt. In de afgelopen jaren zijn er belangrijke operaties verricht op de euro-dollar-markt en zijn het aantal Russische banken in West-Europa uitgebreid, evenals het aantal filialen van Oosteuropese handelsbanken en het aantal gemeenschappelijke Oost-West-banken. Met betrekking tot de ongebonden leningen is de netto-schuldpositie van Oost-Europa met banken in West-Europa van eind 1968 tot eind 1971 gestegen van \$ 290 mln. tot \$ 1.170 mln. 2). Op deze wijze waren Oosteuropese banken in staat niet alleen ongebonden geldmiddelen op korte termijn aan te trekken, maar ook op middellange termijn (tot 10 jaar). Zo vonden ook Hongaarse en IBEC-obligaties hun weg naar West-Europa. In 1972 werd voor \$ 265 mln. aan middellange-termijnleningen (5-10 jaar) op de euro-dollar-markt geplaatst 3).

De convertibele roebel een toekomstige reserve-valuta?

In het kader van de economische hervormingen sinds 1965 stelden Hongarije, Tsjecho-Slowakije en Polen voor het bestaande patroon van de externe betrekkingen tussen Comecon-landen ingrijpend te wijzigen. Sleutelbegrippen hierbij waren de convertibiliteit van Oosteuropese valuta's en liberalisering van de handel. Sindsdien bestaat in alle landen, met uitzondering van de USSR, een uniform systeem van wisselkoerscoëfficiënten, zij het dat er differentiatie is naar dollar- en roebelgebied. Dit stelsel wordt gecompleteerd door een stelsel van invoerrechten en subsidies per goederengroep. Hiermee is het traditionele Sowjetrussische monopolie voor de buitenlandse handel doorbroken en een zekere liberalisatie van deze handel mogelijk geworden.

Polen, in tegenstelling tot Hongarije en Tsjecho-Slowakije minder geïnteresseerd in „marktsocialisme”, stelde voor de verrekeningsaldi bij de IBEC gedeeltelijk af te wikkelen in goud en convertibele valuta. Zij veroordeelde de bestaande zgn. multilaterale clearing in de Comecon als louter formeel. Een aantal Oosteuropese auteurs achten ook het systeem van de versnelde verrekening onverenigbaar met de economische hervormingen. Het dient vervangen te worden door een veel soepeler en meer varieerd betalingsverkeer zoals bijv. in de EBU bestond. De kleinere landen in Oost-Europa hebben met de hervormingen niet alleen het oog gericht op handelsverbod, maar zouden ook graag deel uitmaken van het westerse internationale monetaire stelsel.

Het Alomvattend Program van de Comecon dat dateert van augustus 1971 is een duidelijk compromis tussen het Sowjetrussische en het Oostcentraal-europese standpunt, waarbij de schaal evenwel is doorgeslagen ten gunste van de Russische visie. Het principe van convertibiliteit werd aanvaard, maar in de vorm van de convertibele roebel, de zgn. collectieve valuta. De Sowjetunie aanvaardde niet de convertibiliteit van de gangbare roebel, waardoor deze de reserve-valuta van de Comecon-landen zou kunnen worden. Zulks zou tevens de wederzijdse convertibiliteit mogelijk kunnen maken van alle Comecon-valuta's, aangezien de kleinere landen goud en andere convertibele valuta zouden kunnen vragen voor hun uitvoer naar de Sowjetunie. Met de nieuwe convertibele roebel, die niet convertibel zou zijn in de gangbare nationale roebel welke op zijn beurt niet convertibel is in goud of dollars, kan het betalingsverkeer in de Comecon nog alle kanten uit. Het is onduidelijk, of hiermee de grondslag kan worden gelegd voor een Oosteuropese EBU of dat het uiteindelijke doel dat ermee wordt gediend de uitbreiding is

van het traditionele ministeriële stelsel op Comecon-niveau.

Vaag is men ook over de weg waarlangs de convertibiliteit van de externe roebel moet worden verstaan. Sommige Oosteuropese deskundigen hanteren het westerse begrip (S. Ausch 4)), terwijl de Russische monetaire specialisten (A. Rotleider 5)) onder convertibiliteit verstaan de multilaterale administratieve clearing van in roebels uitgedrukte betalingssaldi in het handelsverkeer. Tegenover elkaar staan ook de Russische visie, dat na de vaststelling van de koersverhouding tussen convertibele roebel en westerse valuta's, in de Comecon *onderling* dient te worden onderhandeld over de koersverhouding tussen de nationale valuta's (via de convertibele roebel) en de visie van bijv. Roemenië. Door zijn lidmaatschap van het IMF heeft Roemenië te kennen gegeven bij de vaststelling van zijn wisselkoers en bij het streven naar uiteindelijke convertibiliteit liever de gangbare internationale weg te willen volgen. Ook Hongaarse specialisten (J. Fekete 6)) zouden graag de weg open houden naar participatie van Oosteuropese landen in een hervormd internationaal monetair stelsel.

De mogelijkheden voor convertibiliteit in de centraal geleide stelsels

In zijn artikel „On purely financial convertibility” 7) schetst Peter Wiles de grote kansen voor de Gosbank of voor de IBEC, indien deze zouden overgaan tot het creëren van een financieel convertibele roebel, dus zonder dat zulks leidt tot goederenconvertibiliteit. Het betekent, dat de Gosbank de verplichting op zich neemt die roebel om te wisselen in elke andere convertibele valuta. Het aanhouden van dergelijke roebels zou echter geen claim inhouden op Russische goederen. Het zou voor westerse instellingen voordelig zijn de inflatie van westerse valuta's te ontvluchten in de financieel convertibele roebel. De grondslag voor zo'n convertibiliteit zou gevormd worden door de veel geringere inflatie in centraal geleide stelsels en de Russische rijkdom aan

2) J. P. Satiel, *Procédés de financement des échanges est-ouest*. Colloque banque, monnaie et crédit en Europe orientale, Brussel, 1973.

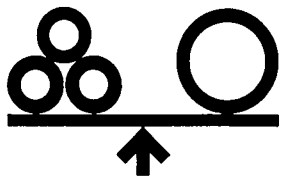
3) *ibidem*.

4) S. Ausch, *Theory and practice of CMEA cooperation*. Budapest, 1972.

5) A. Rotleider, De convertibele roebel: de internationale socialistische valuta van de Comecon-landen, *Dengi i Kredit*, no. 3, 1972.

6) J. Fekete, Some connections between the international monetary system and East-West economic relations, *Acta Oeconomica*, vol. 9, no. 2, 1972.

7) P. J. D. Wiles, *On purely financial convertibility*, Colloque banque, monnaie et crédit en Europe orientale, Brussel, 1973.

Revival van de kasreserves

J. C. PRANGER*

Het aantal instrumenten dat een centrale bank bij haar monetaire politiek ter beschikking staat, lijkt op het eerste gezicht vrij beperkt. Nieuwe instrumenten naast de oude bekenden als discontopolitiek, openmarktpolitiek, kasreserve-politiek en kredietrestricties blijken moeilijk te ontwikkelen. Maatregelen zoals deviezenrestricties, renteverboden, negatieve rente e.d. die vooral betrekking hebben op internationale geldbewegingen laten wij hierbij buiten beschouwing. Op het terrein van de binnenlandse economische politiek zijn de mogelijkheden om nieuwe instrumenten te ontwikkelen vrij beperkt.

Wat de toepassing van de monetaire instrumenten betreft, kan men in Nederland een soort golfbeweging constateren. Instrumenten die jarenlang worden toegepast kunnen aanleiding geven tot ontwijkingsverschijnselen, hetgeen de effectiviteit van het instrument kan aantasten. In zo'n situatie is het aan te raden het accent op het gebruik van een ander instrument te leggen. Zo worden de directe kredietrestrictie maatregelen

-- welke in hoofdzaak met kredietplafonds werkten -- vervangen door een indirect systeem van kredietbeheersing. Het indirecte systeem werkt met voorschriften ten aanzien van de door een bank aan te houden hoeveelheid liquiditeiten, waarmee indirect het vermogen om krediet te verlenen aan banden wordt gelegd. De kasreserve is een oude bekende die thans aan een nieuwe bloeiperiode begonnen is. Het aantal monetaire instrumenten mag dan beperkt zijn, het aantal varianten op een gegeven instrument is evenwel vrij uitgebreid. Dit geldt in het bijzonder voor de kasreserve. De benaming kasreserve is als het ware uitgegroeid tot een verzamelaar van een bepaald type instrumenten.

Motieven voor kasreserves

Het gemeenschappelijke element van alle instrumenten uit de kasreservefamilie is dat zij op enigerlei wijze aan monetaire instellingen een verplichting

oplegt om een tegoed bij de centrale bank aan te houden. Dit tegoed is in Nederland renteloos, doch deze omstandigheid is voor de werking van de kasreserve geenszins essentieel (voor de betrokken instellingen is dit uiteraard wel van groot financieel belang). De achterliggende motieven tot het gebruik van kasreserve kunnen conjunctureel, geldmarkttechnisch, compenserend of structureel van aard zijn. Aan bestaande regelingen tussen De Nederlandsche Bank (DNB) en de banken liggen een of meer van deze motieven ten grondslag.

Bij een zuiver *conjuncturele* toepassing beoogt de centrale bank door middel van de kasreserve de banken te matigen in hun kredietverlening aan de private sector. Het achterliggende doel is hierbij de bestedingen van deze sector af te remmen.

Bij een *geldmarkttechnische* toepas-

* De auteur is medewerker bij het Economisch Bureau van de AMRO-bank in Amsterdam.

steeds schaarser wordende grond- en brandstoffen.

Vooronderstellingen zijn evenwel een voldoende goudproductie in de Sowjetunie, een voldoende exportcapaciteit, stabiliteit in de landbouw en intoming van de neiging van alle centraal geleide stelsels tot overinvestering. Het is juist deze tendens tot overinvestering die het vraagstuk van de structurele betalingsbalanstekorten veroorzaakt. Voor de Russische autoriteiten zou er in de financieel convertibele roebel wel eens enige verleiding kunnen schuilen in een mogelijke rol van deze roebel als een soort SDR. Niettemin heeft deze gang van zaken niets te maken met de werkelijke monetaire problematiek in de Comecon en in de Oost-West-betrekkingen. Convertibiliteit is onverenigbaar met bevelsmatige planning en de daaraan inherente neiging tot overcentralisatie, prijsverwildering, en overinvestering.

Niettemin betekent de invoering van het winstprincipe en het systeem van

financiële prikkels als efficiency-instrumenten onvermijdelijk een verruiming van de actieve functie van het geld. Anders zou de geloofwaardigheid en effectiviteit van dergelijke instrumenten ernstig worden uitgehold. Naarmate de winst een belangrijker grondslag gaat vormen voor de richting van de investeringsactiviteiten en de autoriteiten die de centrale begroting manipuleren hierop steeds minder directe invloed krijgen, gaan monetaire stromen steeds sterker de richting van de produktie bepalen. Het administratief indammen van deze stromen zou de winst als efficiency-instrument ontkrachten. Waarom zouden bedrijven naar winst streven als hieruit geen beschikkingsmacht over goederen resulteert? Hetzelfde geldt voor de personele bonusinkomens. Waarom zouden arbeiders streven naar meer inkomens als de bestedingsmogelijkheden niet toenemen in de gewenste richting?

Het streven naar hogere doelmatig-

heid in Oost-Europa brengt onvermijdelijk toenemende monetisering van de economie met zich mee. In dat streven naar meer efficiency spelen ook de Oost-West-betrekkingen, in de reële en monetaire sfeer, een vitale rol. De monetaire vraagstukken zal men in Oost-Europa daardoor nauwelijks in een Comecon-onderonsje kunnen oplossen. De uiteindelijke richting van de economische hervormingen en de integratie in Oost-Europa worden daarom medebepaald door de wijze waarop bij de hervorming van het internationale geldstelsel en bij de opbouw van het paneuropese betalingsverkeer rekening wordt gehouden met de belangen van de Sowjetunie en van de kleine Oost-europese landen.

F. Pindák
R. Wetsteyn

sing wordt de kasreserve gevarieerd naar de omstandigheden op de geldmarkt. Te denken valt bijvoorbeeld aan een tijdelijke verlaging bij een storting op een staatslening. Hierdoor zijn de banken immers gedwongen ten behoeve van hun cliënten-beleggers gelden aan het Rijk over te maken, hetgeen het tegoed van de banken bij de centrale bank vermindert. Op deze wijze toegepast kunnen door middel van de kasreserve schoksgewijze ontwikkelingen in de geldmarkt worden gladgestreken. De geldmarkttechnische toepassing is echter slechts zinvol indien de kasreserve reeds aan conjuncturele of structurele redenen zijn bestaan ontleent.

De geldmarkttechnische toepassingsmogelijkheden vormen op zichzelf namelijk geen bestaansgrond voor een kasreserve. De nadelen van de schoksgewijze kaspatronen van de banken (welke veroorzaakt worden door mutaties in de bankbiljettencirculatie, betalingen aan en van het Rijk, en het buitenlands betalingsverkeer) zijn immers gelegen in de afwijkingen van het gewenste nihil-saldo bij DNB. Positieve afwijkingen (tegoeden bij DNB) leveren immers geen rente op, terwijl negatieve afwijkingen (schulden van de banken bij DNB) rente kosten. Het aanhouden van een zuiver geldmarkttechnische kasreserve zou het permanent aanhouden

van een renteloos saldo betekenen, waarmee het middel erger zou zijn dan de kwaal.

Bij een *compenserende* toepassing dient de kasreserve om een overschrijding van een door de centrale bank gegeven voorschrift teniet te doen. In dit geval spreekt men ook wel van een sanctie op overschrijding van een restrictie. Het bekendste voorbeeld uit dit toepassingsgebied is het compenserend deposito, behorend bij de vroegere directe kredietrestrictie.

Dit zogenaamde strafdeposito werd slechts dan aan individuele banken opgelegd ten bedrage van de individuele overschrijding van het individuele kredietplafond indien de collectiviteit der banken de collectieve norm overschreed. De consequentie van deze regeling was -- als gevolg van de ongelijkmatige groei van de kredietverlening bij de individuele banken -- dat bij overschrijding van de collectieve kredietnorm de som van de „strafdeposito's" veelal hoger uitkwam dan de collectieve overschrijding.

Een *structurele* toepassing van het kasreserve-instrument wordt mogelijk gemaakt indien het op 8 december 1970 de Tweede Kamer der Staten Generaal ter overweging aangeboden ontwerp Wet Toezicht Kredietwezen te zijner tijd wet wordt. De structurele kasreserve is

vooral bedoeld om de centrale positie van de circulatiebank te waarborgen, nu betalingen steeds meer giraal plegen plaats te vinden. De girale betalingsgewoonten doen immers de behoefte aan bankbiljetten relatief verminderen, waardoor de banken minder afhankelijk worden van DNB. De structurele kasreserve beoogt de afhankelijkheid van banken ten opzichte van de centrale bank weer te herstellen 1). Opmerkelijk is in dit geheel, dat DNB en de banken enerzijds als aanbieders van concurrerende betaalmiddelen aan het publiek (chartaal geld tegenover giraal geld) tegenover elkaar staan, waarbij de commerciële banken het meer gevraagde „produkt" aanbieden; anderzijds staan DNB en de banken als monetaire autoriteit en geldscheppende instellingen tegenover elkaar, waarbij DNB de monetaire consequenties van de commerciële bankactiviteiten weer glad strijkt.

Als tweede argument voor de structurele kasreserve noemt de memorie van toelichting de mogelijke behoefte aan een additioneel financieringsmiddel voor de monetaire goud- en deviezenvoorraad van Nederland, indien de groei van de bankbiljettencirculatie achter-

1) Zie voor de theoretische achtergrond de bijdrage van Prof. Dr. C. K. F. Nieuwenburg in deze rubriek op 17 maart 1971.

CENTRALE VAN HOGERE FUNCTIONARISSEN BIJ OVERHEID EN ONDERWIJS (CHA)

Statenplein 3 - 's-Gravenhage

Bij het Secretariaat van bovengenoemde centrale bestaat voor spoedige indiensttreding een vacature voor

WETENSCHAPPELIJK MEDEWERKER

Gevraagd wordt: enige ervaring op het gebied van arbeidsrecht, ambtenarenrecht, pensioenregelingen of personeelszaken in het algemeen.

Een academische of daarmee gelijk te stellen opleiding is vereist. Gedacht wordt aan een econoom of jurist in de leeftijd van ca. 30 jaar.

Geboden wordt: salariering overeenkomstig schaal 130 bij de Rijsoverheid, max. f 3.183,— bruto per maand. Pensioenregeling en ziektekostenvergoeding zijn in een Personeelsreglement geregeld. Promotie-mogelijkheden aanwezig.

Sollicitaties met uitvoerige persoonsinformatie onder bijvoeging van recente pasfoto kunnen worden gericht aan de Secretaris van het Centraal Bestuur CHA, drs. A. A. C. Reedijk, Statenplein 3, 's-Gravenhage, onder vermelding „Vacature W.M.".

Mondelinge informaties zijn te verkrijgen onder tel. nr. 070-54.23.83 en 55.95. 87.

blijft bij de groei van de goud- en deviezenvoorraad 2). De structurele kasreserve dient er in deze situatie dan vooral toe om de banken te pressen hun deviezenbezit ter financiering van de kasreserveverplichting aan DNB over te dragen.

Feitelijke kasreservevergelingen

De kasreservevergeling van 1954 welke tot en met 1963 is toegepast hield voor een aantal grote handelsbanken en de centrales van landbouwkredietinstellingen de verplichting in een door DNB vast te stellen percentage van haar in gulden luidende credit saldi in rekening-courant en termijndeposito's als (renteloos) tegoed bij DNB aan te houden. In 1957 werd ook de PCGD onder de regeling gebracht. Deze regeling werd met een structurele argumentatie (financiering goud- en deviezenvoorraad) ingevoerd. Bij de uitvoering werd rekening gehouden met geldmarkttechnische omstandigheden zoals het betalingsverkeer tussen het Rijk en de banken.

Bij de toepassing traden na verloop van tijd echter vooral conjuncturele

overwegingen inzake de (on)wenselijkheid van kredietexpansie door het bankwezen steeds vaker op de voorgrond. De conjuncturele werking van de kasreserve werd echter overgenomen door directe kredietrestricties. In verband hiermee werd de kasreserve vanaf september 1963 op nihil gesteld.

De huidige kasreserve welke op 22 september 1972 in werking is getreden is in feite een aangepaste versie van de nog altijd bestaande overeenkomst van 1954 welke sinds 1963 in de ijskast was gezet. Het belangrijkste verschil met de oude overeenkomst is dat het percentage nu wekelijks kan worden veranderd in plaats van maandelijks bij de oude regeling. In de regeling is de nodige souplesse ingebouwd, aangezien de verplichting betrekking heeft op een *gemiddeld* aan te houden saldo. Bovendien kunnen in beperkte mate binnen een periode van 4 weken onderschrijdingen door overschrijdingen worden gecompenseerd.

Door de wekelijkse vaststelling van het percentage wordt een betere aanpassing aan de geldmarkttechnische omstandigheden verkregen. In deze fase tussen de oude directe kredietrestrictie en het nieuw in te voeren indirecte systeem is

de hoofdkarakteristiek van de regeling die van een licht conjunctureel monetair instrument.

Deze kasreserve welke in de wandeling als „de kasreserve” wordt aangeduid, is naar zijn aard — omdat het percentage aan *alle* korte toevertrouwde middelen luidende in gulden wordt gerelateerd — een globaal instrument. Indien de ruimte op de geldmarkt (= het tegoed van alle banken te zamen bij DNB) ongelijk over de banken verdeeld is, kan stringente afroming via „de kasreserve” tot onbillijkheden leiden. Naar aanleiding van de laatste dollar-crisis — die in februari en maart via valuta-afdrachten een forse verruiming van de geldmarkt teweegbracht — kwamen de banken met DNB overeen een „ad hoc kasreserve” in te stellen. Deze „ad hoc kasreserve” werd gerelateerd aan de aanwas van de guldenstegoeden van niet-ingezetenen, gerekend vanaf een neutrale steekdatum.

Tegelijkertijd vond ook afroming

2) In feite vormt de financiering van de goud- en deviezenvoorraad nooit een probleem. Zie Prof. Dr. C. D. Jongman, De kasreservepolitiek in Nederland, *Economie*, februari 1964.

Enschede is een moderne, ruim gebouwde stad met 140.000 inwoners, gelegen in een recreatiegebied bij uitstek. Er zijn goed doordachte woonwijken en prettige winkelcentra.

Enschede is een levende stad in Twente, een gebied dat in verschillende opzichten een belangrijke ontwikkeling doormaakt. De gunstige woonmogelijkheden en uitstekende onderwijs- en culturele voorzieningen maken Enschede tot een stad met aantrekkingskracht.

gemeenteenschede

Bij het SOCIOGRAFISCH EN STATISTISCH BUREAU van de SECRETARIE is plaats voor een

**MIDDELBAAR PLANOLOGISCH ONDERZOEKER
of
JONG ACADEMICUS PLANOLOGIE/SOCIALE GEOGRAFIE**

Taak: Onder leiding van een oudere planoloog en in samenwerking met een Socioloog en een Sociaal-econoom, werken aan het formuleren van uitgangspunten en programma's voor structuur- en bestemmingsplannen.

Salaris: Afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring tussen f 1745,— en f 2060,— of tussen f 1970,— en f 2392,— of tussen f 2060,— en f 2688,— bruto per maand, exclusief 7% vakantie-toeslag. De premie AOW is voor rekening van de gemeente.

De gebruikelijke gemeentelijke rechtspositieregelingen zoals IZA-ziektekostenregeling en het verplaatsingskostenbesluit zijn van toepassing. Aan de toewijzing van een woning zal eventueel medewerking worden verleend.

Een psychologisch onderzoek maakt deel uit van de selectie-procedure. De resultaten hiervan worden — desgewenst direct na afloop — met de sollicitanten besproken.

Belangstellenden voor deze functie kunnen binnen een week na het verschijnen van dit blad een sollicitatieformulier aanvragen bij het bureau Personeelskeuze van de Secretarie (postbus 20, Enschede) onder vermelding van vacaturenummer 48.

plaats via openmarktpolitiek, terwijl tevens een negatieve rente van 0,5% per week (indien nodig op te voeren tot max. 2% per week) over genoemde tegoeden werd geheven. (De opbrengst van de negatieve rente kwam overigens aan DNB ten goede). De „ad hoc kasreserve” die evenals de negatieve rente begin mei reeds kon worden afgeschaft opereerde qua doelstelling geheel in het verlengde van de „gewone” kasreserve.

Het verschil in aangrijpingspunt was vooral gekozen om op korte termijn stringent te kunnen afromen zonder individuele banken die toevallig iets minder hot money te verwerken hadden gekregen al te zeer te benadelen. Met het binnenstromen van gelden van niet-ingezetenen trad nog een vrij onbekende *compenserende* kasreserveregeling in werking. Het is de banken namelijk niet toegestaan om een netto buitenlands passief te hebben groter dan f. 5 mln.

Het netto buitenlands actief (passief) bestaat uit het saldo van vorderingen en schulden op niet-ingezetenen; door de toestroming van gelden van niet-ingezetenen (passiva voor de banken) sloeg het netto actief om in een nettopassief.

Bij overschrijding zijn de banken verplicht voor het bedrag der overschrijding dollars te kopen bij DNB en deze renteloos te deponeren. Deze zogenaamde S-regeling betreft een vast te deponeren tegoed. De diverse kasreserves zorgden voor een zodanige afroming van de geldmarkt dat vanaf eind april de feitelijke situatie -- na afroming -- als krap kon worden gekarakteriseerd. Op de weekstaten van 7 mei 1973 en 14 mei 1973 komen bijvoorbeeld naast (vastgelegde) tegoeden van de banken van respectievelijk f. 1.624 mln. en f. 1.447 mln. voorschotten in rekeningcourant en beleningen voor ten bedrage van respectievelijk f. 449 mln. en f. 228 mln.

Naast het beroep van de banken op DNB in deze vorm geven recente weekstaten ook een beroep op de faciliteiten van de centrale bank in de vorm van disconteringen te zien. Een deel der banken heeft kennelijk de „bui” van de discontoverhoging (0,5%) zien hangen en nog snel tegen het „goedkope” tarief enkele transacties afgewikkeld.

De recente praktijk heeft de grote flexibiliteit en slagvaardigheid van het instrument kasreserve nogmaals bewezen. Tot het complex van monetaire maatregelen die te zamen het nieuwe indirecte systeem van kredietrestrictie vormen gaat eveneens een nieuwe kasreserve behoren. Na een vrijwel kasreserve-loos decennium is derhalve sprake van een nieuwe bloeiperiode in de toepassing van de kasreserves in Nederland.

J. C. Pranger

stichting nijenrode instituut voor bedrijfskunde te Breukelen

Nijenrode biedt een wetenschappelijke studie die zowel een afgeronde voorbereiding voor verantwoordelijke functies in het bedrijfsleven inhoudt als de basis legt voor verdere studie. De nieuwe opzet van het driejarig studieprogramma van Nijenrode wordt gerealiseerd in overleg met de Economische Faculteit van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Binnen de sector van de bedrijfswetenschappen bestaat — door de benoeming van de huidige functionaris tot associate professor aan INSEAD te Fontainebleau — met ingang van het studiejaar 1973/74 en vacature voor een

GEWOON LECTOR IN DE BEDRIJFSECONOMIE IN HET BIJZONDER VOOR KOSTEN- EN WINSTBEPALINGSVRAAGSTUKKEN

Zijn taak zal bestaan uit het geven van onderwijs en het verrichten van onderzoek. Het onderwijs zal, met name wat betreft kosten- en winstbepalingsvraagstukken gelijkwaardig aan het kandidaatsniveau dienen te zijn. Verder wordt van hem verwacht dat hij een bijdrage levert aan het wetenschappelijk onderzoek, waarbij uitgaande van het bedrijfseconomische centrum van de studie begrip voor een multidisciplinaire benadering van ondernemingsproblemen van belang is.

Gedacht wordt aan een bedrijfseconoom of een econoom met voltooide accountantsopleiding die:

- uitgesproken didactische kwaliteiten bezit
- kwaliteiten heeft op het gebied van wetenschappelijk onderzoek, hetgeen onderzoekervaring veronderstelt en ondermeer moet blijken uit publicaties
- in staat en bereid is zijn specialisme in breed verband te zien met oog voor het eigen karakter van de Nijenrode-studie.

De betreffende lector zal nauw moeten samenwerken met de reeds in functie zijnde hoogleraar bedrijfshuishoudkunde, die tevens belast is met de coördinatie van de bedrijfswetenschappen. Degenen, die menen voor deze functie in aanmerking te komen dan wel te kunnen attenderen op geschikte kandidaten, wordt verzocht zich vóór 22 juni a.s. schriftelijk te richten tot de voorzitter van de gemeenschappelijke selectiecommissie Nijenrode - Erasmus Universiteit Rotterdam, Prof. Drs. R. Burgert, adres: Bureau Economische Faculteit Erasmus Universiteit Rotterdam, Burgemeester Oudlaan 50 - Rotterdam.

Kandidaten wordt verzocht hun sollicitatie vergezeld te doen gaan van een curriculum vitae en een lijst van publicaties.

De ontvangen brieven en verstrekte inlichtingen zullen vertrouwelijk worden behandeld.

Inlichtingen worden desgewenst verstrekt door Prof. Dr. F. G. J. Derkinderen, Nijenrode, Breukelen, tel. 03462-1944.

Salariëring en andere arbeidsvoorwaarden volgens Rijksregeling.

McKinsey & Company, Inc.

Immediate opening for

SENIOR ECONOMIC/ FINANCIAL ANALYST

in Amsterdam Office of international management consulting firm, to perform comprehensive economic, financial, and marketing analyses and undertake longer term special projects.

Requirements include:

- University degree or comparable education, preferably in economics (with emphasis on quantitative methods)
- Minimum of 3 years' professional experience, preferably in a corporate research environment, in marketing, economic, or finance fields, with broad knowledge outside area of specialization.
- Outstanding personal initiative, with proven record of quality performance.
- Capability to lead small unit effectively.
- Excellent knowledge of economic, financial, and statistical information sources and the means of drawing upon them quickly and effectively.
- Fluency in English and Dutch, with knowledge of French and/or a Scandinavian language helpful.

If qualified and interested in a position that offers challenge, opportunity, and attractive primary and secondary conditions of employment, submit complete résumé, in confidence, stating full details on education and experience, to:

Miss P. J. Galbraith
Manager of Information Services
McKinsey & Company, Inc.
Amstel 344 - Amsterdam

finac geeft u een eigen huis zonder zorgen

Totale financiering van uw eigen huis (oud of nieuw), met alle bijkomende kosten. Normale rente over gehele lening, geen afsluitprovisie.

Vraag budget-schema aan:

Het Voorlichtingsbureau voor Academici, hogere ambtenaren, staffunctionarissen, leraren etc.

Maliebaan 98, Utrecht, telefoon 030 - 31 97 47*

Technische Hogeschool Delft

Bij het Bureau Budgettering, onderdeel van het Bureau van de Hogeschool, wordt voor de beleidsvoorbereiding en -uitvoering op het gebied van budgettering en planning gevraagd:

EEN JONG ECONOOM OF JURIST (ml of vrl)

die in staat is een bijdrage te leveren op economisch gebied aan het door de hogeschool te voeren beleid en aan de ontwikkeling van nieuwe begrotingsprocedures. Hij zal contacten moeten onderhouden met ondermeer de onderwijsafdelingen en de centrale werkplaatsen en -diensten en zitting moeten nemen in werkgroepen en commissies. Ter informatie zij opgemerkt dat de hogeschool een jaarbudget van f 250.000.000 en een personeelsbestand van 5.000 personen heeft.

Functie-eisen:

- belangstelling voor de economische aspecten van de problematiek van het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek;
- academische opleiding in de economie; een jurist met economische belangstelling komt eveneens in aanmerking;
- goede contactuele eigenschappen;
- goede schriftelijke uitdrukingsvaardigheid;
- bij voorkeur enige ervaring in een universitaire of andere bestuurlijke organisatie.

Salarisgrenzen van f 2392,— tot f 3183,—; verdere promotiemogelijkheden aanwezig. Voor inlichtingen over deze functie kan contact opgenomen worden met drs. N. R. van 015-133222, toestel 7647.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan het Hoofd van de Centrale Personeelsdienst, Julianalaan 134 te Delft, onder vermelding van nr. AD 7319 in de rechterbovenhoek van de brief.